

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності «Початкова освіта»
Фрунзе Марія-Карина Миколаївна
Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Костащук О.І.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № від листопада 2023 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Фрунзе М.-К. М. Виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 112 с.

В кваліфікаційній роботі вказується на актуальності та значимості проблеми виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності на сучасному етапі розвитку освіти в Україні та майбутнього держави в цілому.

Аналізуються науково-педагогічні джерела стосовно питань виховання культури поведінки молодших школярів. Розкривається сутність дефініції виховання культури поведінки в позаурочній діяльності. Акцентується увага на значенні позаурочної діяльності у вихованні культури поведінки молодших школярів.

З'ясовується, за допомогою констатувального дослідження, рівень виховання культури поведінки молодших школярів. На основі отриманих результатів недостатнього рівня виховання культури поведінки, визначається необхідність обґрунтування організаційно-педагогічних умов забезпечення виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку через реалізацію оптимальних методів, форм, підвищення професійної компетентності вчителів та залучення батьків до позаурочної діяльності на основах партнерської взаємодії, з метою успішного виховання культури поведінки молодших школярів.

Ключові слова: культура, поведінка, культура поведінки, професійна компетентність, форми, методи, всеобуч батьків.

ABSTRACT

Frunze M.-K. M. Education of the culture of behavior of junior schoolchildren in extracurricular activities. Master's thesis for obtaining an educational degree in specialty 013 Primary Education - Yuriy Fedkovych Chernivtsi Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2023. 112 c.

The qualification work indicates the relevance and importance of the problems of educating the culture of behavior of primary schoolchildren in extracurricular activities at the present stage of development of education in Ukraine and the future of the state as a whole.

The author analyzes scientific and pedagogical sources on the issues of the culture of behavior of junior schoolchildren. The essence of the definition of education of culture of behavior in extracurricular activities. It is emphasized attention is paid to the importance of extracurricular activities in the education of behavior of junior schoolchildren.

It is found out, with the help of a statement study, the level of of junior schoolchildren's behavioral culture education. Based on the results obtained the results of the insufficient level of education of the culture of behavior, the need to substantiate the organizational and pedagogical conditions for ensuring the education of the culture of behavior of primary school children school age children through the implementation of optimal methods, forms, improving professional competence of teachers and involvement of parents in extracurricular activities on the basis of partnership, in order to successful education of the culture of behavior of junior schoolchildren.

Keywords: culture, behavior, culture of behavior, professional competence, forms, methods, parental education.

ЗМІСТ

ВСТУП		5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.		8
1.1.	Проблема виховання культури поведінки молодших школярів в науковій літературі.....	8
1.2.	Сутнісно-змістова характеристика дефініції виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності.....	19
1.3.	Емпіричне дослідження рівня сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.....	37
	Висновки до 1 розділу	50
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ		52
2.1.	Застосування оптимальних форм та методів виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності.....	52
2.2.	Підвищення рівня професійної компетентності вчителів з метою виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності.....	62
2.3.	Залучення батьків до організації позаурочної роботи з метою підвищення психолого-педагогічних знань про виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку	75
	Висновки до 2 розділу	90
	ВИСНОВКИ	92
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
	ДОДАТКИ	104

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли проявляються негативні явища, до прикладу девальвація моральних цінностей, середній, або, здебільшого, низький рівень культури поведінки більшості населення, дискримінація, криза морального виховання є особливо значимою та актуальною. Феномен виховання культури поведінки дитини молодшого шкільного віку починається з сім'ї, як частини морального виховання, але саме з вступом дитини до закладу загальної середньої освіти вона набуває цілеспрямованого та систематичного характеру з формування навичок культури спілкування, звичок, правил охайності, ввічливості, толерантності, прищепленні гарних манер, вміння культурно поводитися в школі, в гостях, вдома, на вулиці і в інших громадських місцях тощо.

В контексті виховання культури поведінки, схарактеризуємо зміст однієї з основних компетентностей Нової української школи, а саме: соціальної та громадянської, де зазначено, що в молодшого школяра мають бути сформовані усі види поведінки, що потрібні для подальшої ефективної та конструктивної участі в громадському житті, у колі сім'ї, й, в майбутньому, в професійному житті. Здатності працювати з іншими на результат, вміння попереджати та розв'язувати конфлікти, уміння досягати компромісу, повага до законів, дотримання та не порушення прав людини, підтримка соціокультурного різноманіття (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016).

Проблема розвитку культури поведінки молодших школярів розкривається в наукових працях учених, таких як: Л.Артемова, Н.Басюк, В.Білик, М.Більдіна, І.Бех, А.Богущ, С.Бойковська, С.Гарбар, І.Данилів, І.Зязюн, С.Калашнікова, В.Красневська, В.Мацулевич. Однак виховання означеного феномену в межах позаурочної роботи потребує окремого вивчення. Саме тому нами обрана тема кваліфікаційної роботи *«Виховання*

культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов та емпіричному дослідженні виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній роботі.

Відповідно до мети виокремлено **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати проблему виховання культури поведінки молодших школярів у науковій літературі.
2. Схарактеризувати зміст виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності.
3. З'ясувати рівень сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.
4. Обґрунтувати організаційно-педагогічні умови виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній роботі.

Об'єкт дослідження – виховання культури поведінки молодших школярів.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній роботі.

Методи дослідження:

- **теоретичні** – аналіз нормативної бази та науково-методичної літератури на предмет виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності, характеристика наукових підходів, способів організації виховання культури поведінки молодших школярів; класифікація, порівняння, узагальнення, синтез щодо формулювання понятійно-категоріального апарату кваліфікаційної роботи; розкриття форм та методів виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності.

- **емпіричні** – спостереження, анкетування, бесіди з метою з'ясування стану сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в розкритті понять «культура поведінки», «позаурочна робота» та змісту виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності; з'ясуванні стану сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку; обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній роботі.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження з метою виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в практичній діяльності вчителів початкових класів.

Апробація теми дослідження. Участь у студентській науковій конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича з публікацією тез у збірнику матеріалів конференції (Фрунзе, Марія-Карина & Біленкова, Л.М. (2023). Виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності. Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 257-258).

Структура кваліфікаційної роботи представлена вступом, двома розділами із відповідними параграфами, висновками до кожного із розділів, загальними висновками, списком використаних джерел, додатками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Проблема виховання культури поведінки молодших школярів в науковій літературі

Феномен виховання культури поведінки підростаючої генерації є однією з головних на сучасному етапі розвитку суспільства. Зниження та знецінення морального-духовного рівня людства зумовлює необхідність використання нових підходів та способів виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку, особливо в контексті загальнолюдських ціннісних орієнтирів і норм загальноприйнятої поведінки. Фундамент культури поведінки закладається в молодшому шкільному віці, що слугує подальшому гармонійному розвитку особистості і країни в цілому. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції Нової української школи в Україні зазначено, що реформування освітньої парадигми має сприяти утвердженню людини як найвищої соціальної цінності, а пріоритетним завданням виховання є формування у дитини молодшого шкільного віку культури поведінки як домінуючої у структурі розвитку особистості.

У наукових розвідках сучасних зарубіжних та вітчизняних вчених проблема виховання культури поведінки дитини розкривається здебільшого в таких аспектах, як теоретико-методологічні основи виховання культури поведінки (Л.Артемова, І.Бех, М.Вебер, О.Гордійчук, В.Франкл), особистісно-орієнтований підхід до виховання дітей молодшого шкільного віку (Т.Аболіна, І. Бех, А.Богуш, А.Бойко, С.Гарбар, А.Желан, О.Кононко, В.Кузь, О.Савченко М.Федорова), специфіка виховання культури поведінки дітей на різних вікових етапах (Л.Артемова, М.Більдіна, О.Богданова, О.Дейч, В.Нечаєва, В.Красневська, Н.Хамська та ін.), розвиток культури спілкування молодших школярів (Н.Хамська), естетичні та етичні напрями

культурної поведінки (М.Волос, В. Дружинін, І. Зязюн, В.Кравець, Л.Масол, О.Пометун, О.Савченко).

Соціально-економічні, політичні, етнічні, військові кризи в сучасному українському суспільстві негативно впливають на морально-емоційне обличчя юних українців, на їх культуру спілкування та на культуру поведінки в цілому. Україна – зараз перебуває в геноциді державності, етнічності, ідентичності, щоб відродити здорове суспільство на демократично-гуманних орієнтирах вчителі та батьки мають спрямовувати свідомість дітей молодшого шкільного віку, майбутніх громадян української землі на шлях демократичності, толерантності, миролюбності, милосердя, захисту, справедливості та гуманності. Наявність певного багажу знань та досвіду у молодших школярів не є пріоритетним показником їх обізнаності, потенційних можливостей. За нашими переконаннями, рівень знань слід співвідносити з різними сферами життєдіяльності, загальною культурою дитини молодшого шкільного віку. На сучасному етапі розвитку суспільства все гостріше стає очевидним, що моральне відродження української спільноти повинно базуватися на засвоєнні дітьми молодшого шкільного віку, починаючи з перших кроків дитини в школі, саме загальнолюдських ціннісних орієнтирів, формування загальної культури здобувачів освіти, культури поведінки як її надважливої складової. Акцентуючи увагу на цих питаннях, ми матимемо перспективу нівелювання дефіциту вихованості, прищеплення дітям вміння цінувати, поважати, любити, пробачати один одного в щоденній життєдіяльності.

Сучасні євроінтеграційні тенденції та соціально-економічні запити загострюють важливість проблеми морально-етичного рівня юних українців, що формується на базових загальнолюдських цінностях. У Концепції Нової української школи однією із ключових компетентностей випускника школи – особистості, інноватора, патріота, посеред інших (математична грамотність, екологія і здоров'я, уміння вчитися впродовж життя, іноземні мови, природничі науки і технології, цифрова грамотність, підприємливість, рідна

та державна мови, соціальність) виступає культура, що представлено на рисунку 1.1.

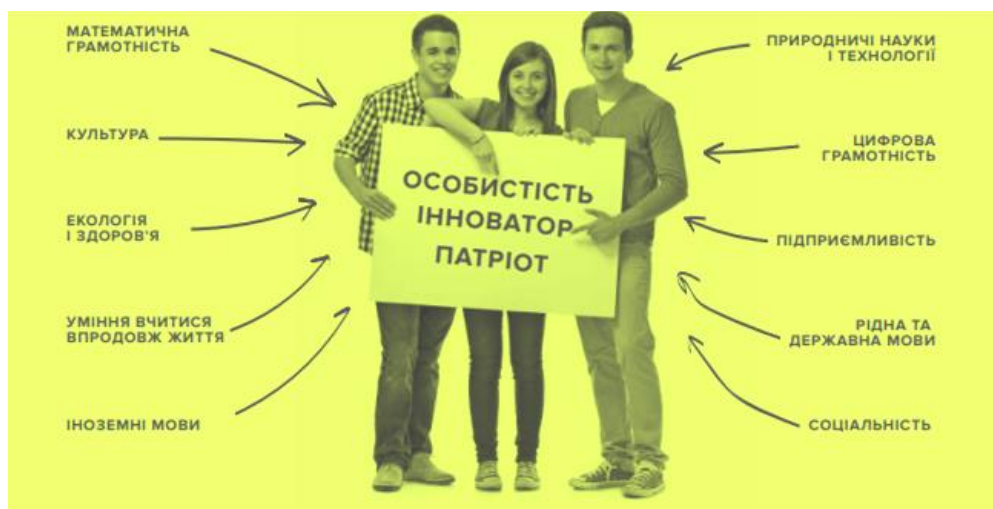

Рисунок 1.1. Ключові компетентності випускника школи.

Не менш важливою стратегією у вихованні культури поведінки виступає задекларована Нової українською школою – «педагогіка партнерства». Основними принципами окресленого підходу є:

- «повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками» (Нова українська школа, концептуальні засади реформування середньої школи, 2016).

Даний підхід характеризується співпрацею учнів, батьків та вчителів, об'єднаних спільними цілями та прагненнями, що виступають добровільними та зацікавленими односторонніми та рівноправними учасниками в освітньому процесі, що є відповідальними за результат. Саме заклад загальної середньої освіти має ініціювати нову, глибшу залученість сім'ї/родини до побудови

освітньо-професійної траєкторії дитини в цілому. Нова українська школа підвищує рівень всеобучу батьків щодо здобуття спеціальних знань про вікові стадії розвитку дитини, оптимальні шляхи виховання в дітей сталих, сильних сторін характеру і чеснот в залежності від їхніх індивідуальних особливостей. Оскільки саме використання діалогу і багатосторонньої комунікації між дітьми, учителями та батьками докорінно змінює односторонню авторитарну комунікацію за формулою «вчитель-учень» (Нова українська школа, концептуальні засади реформування середньої школи, 2016).

Важливою стратегією у вихованні культури поведінки дитини молодшого шкільного віку, на нашу думку, є необхідність формування ціннісного ставлення до природи, української культури, людей, до себе, розвиток базових особистісних якостей учня початкових класів, і як результат співвідношення своїх власних дії з моральними ідеалами, усвідомлення власного впливу на навколишню дійсність і на себе особисто. Ціннісні орієнтири закладаються в період молодшого шкільного віку, який є сенситивним та сприятливим у формуванні моральних чеснот, що головне в контексті нашого дослідження, – основ культури поведінки.

Вивчення проблеми виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку потребує розгляду та аналізу такого поняття, як «культура поведінки». Розкриття змісту терміну «культура поведінки» вимагає характеристики сутності дефініцій «культура» і «поведінка».

В науковій літературі поняття «культура» розкривають у різних контекстах, але, що важливо, завжди пов'язаних із ціннісно-змістовим сенсом, в якому акумулюються та відображаються історичний досвід нації й традиції, звичаї окремих народів, значення духовно-матеріальних цінностей, світогляду, спосіб життєдіяльності, сфера самоцінності окремої людини (Гарбар, 2021).

Так, з соціологічної точки зору «культура» тлумачиться як «сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання,

освіту, духовну творчість, а також установи і організації, що забезпечують їх функціонування» (Федорова, 2005). На противагу – поняття «культура поведінки» характеризується сукупністю духовно-моральних цінностей, правил поведінки, загальноприйнятих норм, що регулюють характер взаємовідносин поміж людьми та слугують для того, аби полегшити їх входження у суспільство, забезпечити умови спілкування з оточуючими комфортними, приємними та зручними (Аболіна, 1999).

З психологічної точки зору, поняття «культура» визначається сукупністю досягнень і високим рівнем розвитку людства у суспільному виробництві, розумовим і духовним відношенням. На думку, а.Желана (2014), культура виступає «системою духовних форм забезпечення життєдіяльності людини» (Желан, 2014).

У педагогічному словнику «культура» тлумачиться як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюється в результатах продуктивної діяльності» (Гончаренко, 1997). Водночас під терміном «культура» вчені розуміють і рівень інтелекту, освіченості та вихованості людей, а також рівень оволодіння тою чи іншою галуззю знань (Більдіна, 2014).

Культура охоплює окрему систему цінностей, що реалізуються у поведінкових нормах та правилах. Так, за переконаннями науковців: М.Горлача, В.Кременя, В.Рибалки (2010), «сєнс культури полягає в правилах, що встановлюють межі, а також репрезентують форми і засоби задоволення потреб людини». За такого трактування *культура поведінки* визначається як спосіб організації людиною особистих дій та вчинків, які «забезпечують її гармонійний розвиток» (Горлач, Кремень, Рибалко, 2010).

Отже, в контексті нашого дослідження, поняття «культура» тлумачимо як сферу духовного життя суспільства, що охоплює, передусім, процес виховання, освіти, духовної життєтворчості, матрицю цінностей, ідей і інших

символічно значимих факторів, що формують особистісну поведінку, і також продукти такої поведінки.

Поняття «поведінка» також вченими тлумачиться неоднозначно, зокрема, як сукупність вчинків особистості, що мають моральне значення, здійснених нею у відповідно тривалий період часу у постійних, сталих умовах або в умовах, що змінюються» (Гарбар, 2021).

У психологічній науці термін «поведінка» розкривається як активність людини спрямована на іншу особистість, особливий вид індивідуальної життєдіяльності, пов'язана із взаємовідносинами з людьми (Скрипченко, 1999).

Отже, з соціологічної, етичної і психологічної точки зору «культура поведінки» тісно пов'язане з процесом соціалізації, а її розвиток «спричинений об'єктивною необхідністю виконання особистістю моральних суспільних вимог із метою підтримання взаємин між нею і суспільством» (Федорова, 2006).

Соціологами (Е.Дюркгейм, Е.Еріксон, Л.Козер) «культура поведінки» трактується як сукупність морально-духовних цінностей, правил поведінки, норм, що регулюють характер стосунків між людьми і сприяють полегшенню їхнього входження в суспільство. Отож, культура поведінки визначається результатом успішної адаптації особистості умов життєдіяльності в суспільстві.

Етичного підхід у тлумаченні змісту поняття «культури поведінки особистості» розкриває означений феномен через характеристику будь-яких вчинків людини в межах діалектики добра і зла. Відповідно до цього моральна поведінка визначається за принципом «максималізації добра і мінімалізації зла», а рівнем її сформованості вважається якісна оцінка моральних цінностей.

Виходячи з вище зазначеного, під *культурою поведінки* розуміють сукупність форм щоденних дій та вчинків людини, в яких відбиваються моральні й естетичні поведінкові норми.

Життєдіяльність особистості, на думку М.Федорової (2006), вміщує як творчі, так і репродуктивні аспекти, це впливає на *структуру культури поведінки людини*, яка характеризується складовими, такими як *моральна та позаморальна*. Позаморальний аспект культури поведінки визначається так званою «звичною поведінкою». На думку вченої, у звичній поведінці людини мотив й дія настільки інтегруються, що сама мотивація трансформується в зону інтуїції і виявляє себе тільки в екстремальних, кризових ситуаціях. «Звична поведінка», в свою чергу, включає такі вектори самовиявлення особистості як дисциплінована поведінка, охайність, дотримання етикету, а також життєдіяльність, що спрямована на задоволення естетичних, гігієнічних запитів тощо (Федорова, 2006).

Відомо, що такі дії базуються на моральних нормативах, але мораль виявляється в них в інтуїтивному плані. Моральний вектор *культури поведінки* людини передбачає здатність особистості при побудові стосунків з іншими презентувати власні почуття соціально допустимими способами, тобто йде мова про моральну поведінку людини.

В цьому контексті погоджуємо думку В.Малахова (2004), який вказує, що *моральну поведінку* потрібно розуміти у широкому та вузькому значеннях. У *широкому значенні*, поведінка людини є моральною, коли узгоджується з вимогами загальноприйнятої моралі, її правилами, нормами й цінностями. У *вузькому значенні* – власне моральною є тільки та поведінка, яка базується на усвідомленому виборі її об'єкта «і має на меті активне утвердження певних моральних цінностей» (Малахов, 2004)

Таким чином, моральна поведінка є важливою частиною загальної культури поведінки особистості. При цьому здатність людини у ситуації вибору дотримуватися норм моральної поведінки вказує на високий ступень розвитку власної культури поведінки.

Підтримують цю думку дослідники прикладної етики: Т.Аболіна, М.Рогожа, Я.Василькевич, В.Заболотна, В.Коцур, С. Рик (2016), які, в свою чергу, виокремлюють у структурі культури поведінки людини

«особову» і функціональну форми виявлення, що не виключає їхніх переплетень в практичній життєдіяльності. За переконаннями науковців, функціональна форма спілкування декларується етикетом, а «особова» форма вияву не обмежується тільки формальним обмеженням, оскільки міжособистісні взаємовідносини є динамічними та вимагають прояву системи мотивів поведінки людини: від запитів творити добро до прагматичного відношення до оточуючих. Згідно з такою концепцією, *культура поведінки* людини є «одночасно результатом і показником відповідності дій і вчинків людини соціальним нормам поведінки» (Аболіна, Рогожа та ін., 2016).

З естетичної точки зору, за переконаннями В.Алексєєвої (2016), *культура поведінки* – це міцний взаємозв'язок категорій прекрасного, гармонійного з етичними важелями істини, благополуччя, добра. У зв'язку з вище означеним, *культура поведінки* характеризується взаємозв'язком внутрішньої культури людини та її зовнішніх форм виявлення, що вибудовуються на категоріях «красиве», «гармонійне», «досконале» (Алексєєва, 2016, с. 18).

Філософ І.Кант, розкриваючи проблему естетичної оцінки поведінки, вказував, що прекрасне виявляється в ставленні людини до людини, а не тільки як риса, властивість особистості. Згідно з поглядами А.Шефтсбері, у поведінці людини тісно поєднані моральний та естетичний аспекти. Об'єктивна людська природна краса, на думку вченого, розкривається у людській життєдіяльності як прояв морального добра (Естетика, 2006).

Отож, моральною людиною може бути лише естетично діяльна та естетично сприйнятлива особистість. Відображення окреслених поглядів знаходимо у В.Алексєєвої (2016). Вчена переконливо стверджує, що прояви прекрасного у поведінці особистості є проявами морального, адже прекрасне за своєю суттю – «безкорисливе, а безкорисливе за своєю природою – моральне». Характеризуючи суть естетики через зміст поняття «гармонія», Л.Левчук (2006) вбачає культурну поведінку людини у повній гармонії духу

та соціального прояву поведінки, у відповідності внутрішнього та зовнішнього «Я».

Таким чином, у життєдіяльності людини, в її поведінці почуття прекрасного проходить трансформацію від видимих форм власного виявлення до невидимих проявів – до краси людських стосунків, які характеризуються здатністю людини розуміти, любити, чинити добро. Це можливе лише за умов утвердження у особистості естетичних почуттів, естетичних смаків, поглядів, що є основою естетичного еталону.

Науковці вказують на тому, що саме естетична діяльність формує людину в людині, лише вона дозволяє надавати її поведінці всебічної гармонії.

З психологічної точки зору (І.Бех, Л.Божович) *культура поведінки* визначається як «динамічне особистісне утворення, що поступово виявляється, формується і видозмінюється протягом життя людини в процесі вчинкових дій» (Гарбар, 2021). Таким чином, саме вчинок, за переконанням багатьох науковців (І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, О.Киричук), виступає логічним виявом культурної поведінки людини. Шляхи учинкових дій формуються з першого вчинку дитини, тобто з народження. У процесі розвитку дитини характерні ознаки власної поведінки генералізуються та поступово укладають модель та стиль культурної поведінки, що може виявлятися, самовдосконалюватися в кожній окремій дії.

В свою чергу, В.Роменець (2005) під культурою поведінки розуміє «культуру емоційної стриманості» людини. За його поглядами, якщо на початковому етапі емоції охоплюють всю сферу життєдіяльності особистості та мають суттєвий вплив на його поведінку, то потім, з розвитком культури поведінки, індивід усвідомлює потребу «стримувати емоційну генералізацію як відверте розкриття внутрішнього світу перед іншими людьми». Це може призвести до того, що емоційний стан як генералізована трансформація зосереджується і керується силою волі.

Погоджуємо думку А.Коваленко, який вказує, що вища форма культури поведінки людини проявляється в тому, що «не лише норми та правила детально регламентують культуру поведінки, а особистість сама приймає рішення, як діяти за внутрішніми переконаннями, несе власну відповідальність за свої вчинки» (Федорова, 2008). Етичне підґрунтя культурної поведінки розкриває у своїх дослідженнях С.Рубінштейн. На думку науковця, вона виявляється у визнанні самого безпосереднього існування іншої особистості: «серце людини все зіткане з її ставлень до інших людей, те, чого вона варта, повністю визначається тим, до яких людських взаємин вона прагне, яке ставлення до іншої людини вона здатна встановити» (Лякішева, 2015).

Цікавими, в контексті нашого дослідження, виступають погляди педагогів класиків: Я.Коменського, П.Лесгафта, Дж.Локка, М.Монтессорі, Й.Песталоцці, С.Русової, Ж.Ж.Руссо, які визначальним у формуванні культури поведінки дітей молодшого шкільного віку вважали *вплив сім'ї/родини*. Актуальними та дієвими і сьогодні є такі виокремлені вченими принципи виховання культури поведінки, що показано на рисунку 1.2.

Рисунок 1.2. Принципи виховання культури поведінки.

Означені принципи (природовідповідності, культуровідповідності; необхідності виховання дитини з раннього віку; наступності у переході з дошкільної до шкільної освіти; надання дитині молодшого шкільного віку права на свободу та самостійність з метою накопичення власного досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; спрямування на забезпечення єдності чуттєвого й раціонального у формуванні поведінкових навичок; виховання засобами народної творчості, зокрема – казки, музикотерапії, зображувального мистецтва, природи як такими, що спрямовують на залучення до ідеалів добра, краси, людяності.

У педагогічній науці виокремлюються такі форми організації виховного процесу, з метою виховання культури поведінки, як:

- супровід у життєдіяльності дітей молодшого шкільного віку,
  - спільна діяльність вчителя та учнів на основі партнерської взаємодії, співробітництва,
  - включення в емоційне спілкування дитини з членами своєї сім'ї/родини, допомога їм,
  - спілкування з друзями, організація колективної діяльності дітей молодшого шкільного віку,
  - застосування інформаційно-масових форм (бесіда, роз'яснення).
- Серед ефективних методів виховання культури поведінки науковці виділяють бесіду, вправління, гру, позитивний приклад для наслідування, створення та застосування виховуючих ситуацій, заохочення.

З огляду на вище зазначене, головним завданням виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку є створення організаційно-педагогічних умов, за яких здобувач освіти на особистому досвіді переконався б у шкідливості для себе тих окремих вчинків, від яких застерігав його вчитель, батьки. Тільки такий підхід буде сприяти виникненню правильних уявлень про те, як потрібно себе поводити в тих чи інших ситуаціях. З огляду на вище означене виховання культури поведінки дитини молодшого шкільного віку має реалізовуватися не лише способами

декларації, монологічного роз'яснення, а шляхом переживання дитиною наслідків негативних учинків та накопичення особистого морального досвіду.

Отже, проаналізувавши погляди вчених з означеної проблеми, можемо зробити наступні висновки, щоб досягти очікуваних результатів, реалізація виховання культури поведінки повинна відбуватися за формулою партнерської співпраці та міжособистісної взаємодії дитини молодшого шкільного віку, закладу освіти та сім'ї/родини. Ця стратегія передбачає планування та здійснення освітнього процесу таким способом, щоб виховання культури поведінки домінувало «між рядками», ненав'язливо, доступно й переконливо, усвідомлено через власний досвід дітей.

1.2. Сутнісно-змістова характеристика дефініції виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності

Виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку відбувається в умовах поступового розширення соціального, освітнього досвіду в середовищі життєдіяльності. Першою авторитетною фігурою був і залишається дорослий, на оцінку якого діти орієнтуються у проявах власних дій і вчинків, проте в подальшому, коло спілкування збільшується у розширеннях взаємин з однолітками, важливість значення яких постійно зростає.

Культура поведінки дитини молодшого шкільного віку є надважливою складовою її соціального та особистісного індивідуального розвитку. Дана категорія формується під впливом багатьох факторів, таких як сімейне виховання, шкільне середовище, спілкування з однолітками та іншими людьми, а також загальнокультурні норми та моральні цінності.

Зупинимось на деяких аспектах, які важливі при формуванні культури поведінки дитини молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності. Важливо означити, в даному контексті, сутність поняття «позаурочна діяльність». Позаурочна діяльність для дитини молодшого шкільного віку є

дуже важливою, вона структурується розвитком різних аспектів її особистості, включаючи соціальні, фізичні, творчі та інтелектуальні здібності. Організація різноманітних позаурочних занять може позитивно вплинути на становлення та розвиток елементарних культурних проявів поведінки дитини.

У Концепції Нової української школи означено, що «соціально активна та духовно багата творча особистість молодшого школяра формується в процесі безпосередньої його участі в навчально-виховному процесі, який здійснюється на уроках та в позаурочний час» (Концепція Нової української школи, 2016).

Зміни в різних сферах українського суспільства (економіці, ідеології, політиці, моралі) потребують інноваційних підходів до організації позаурочної роботи з дітьми молодшого шкільного віку з метою виховання культури поведінки. Загальновідомо, що у зазначеній діяльності особливо ефективно розвиваються природні потреби молодших школярів.

Позаурочна робота надає змогу дітям молодшого шкільного віку виступати в нових соціальних статусах та амплуа, переймати ролі, які докорінно відрізняються від ролі учня початкових класів, тобто це специфічна сфера, де молодші школярі можуть задовольняти власні запити й особистісні потреби в самореалізації, самоцінюванні. Безперечно, на відміну від уроків, це зона активного спілкування, де забезпечуються та задовольняються потреби в міжособистісних контактах. Вільний від уроків час – сприятлива умова для комфортного розширення світогляду, для реалізації самостійного творчого пошуку в будь-якій сфері, для усвідомлення та поглиблення емоційного сприйняття сучасної життєдіяльності суспільства (Вишневський, 2008, с. 132).

Позаурочна робота, за переконаннями науковців, надзвичайно важлива компонента освітнього процесу. Вона надає широкі можливості для виховання культури поведінки, розвитку творчої активності учнів початкових класів, їх нахилів, природних здібностей та інтересів. Реалізація

широкого спектру інноваційних позаурочних форм дозволяє вибудувати цілісний освітній процес у закладі освіти задля гармонійного розвитку підростаючої генерації.

Даний феномен знайшов відображення у наукових розвідках Л.Базильчук, Т.Дем'янюк, Г.Пустовіт, І.Романової, К.Слесик..

В межах нашого дослідження, беремо за основу визначення поняття «позаурочна робота» І.Романової (2014). Вчена тлумачить його як «процес, що організовується педагогічним колективом школи у вільний від навчання час, в умовах, які є комфортними для школярів, і спрямовується на задоволення різноманітних пізнавальних інтересів та освітніх запитів дітей» (Романова, 2014, с. 16).

В свою чергу, К.Слесик (2003) визначає позаурочний виховний процес як «складову частину цілісного освітнього процесу школи, що здійснюється у режимі шкільного дня у вільний від обов'язкових навчальних занять (уроків) час, тобто, у позаурочній діяльності» (Слесик, 2003, с. 14).

Цілісний аналіз педагогічних наукових джерел дозволив виокремити характерну та притаманну позаурочній діяльності, специфіку:

- По перше, під час реалізації позаурочної діяльності зменшується безпосередній педагогічний вплив з боку вчителя початкових класів. Це, у свою чергу, стимулює до активізації та самостійності учнівської діяльності. Крім того, учні початкових класів користуються можливістю вільного та добровільного вибору будь-якого виду позаурочної роботи. Завдання вчителя початкових класів, при цьому, спрямувати та допомагати обрати оптимальний вид позаурочної роботи, з метою розвитку всіх граней інтелектуального, творчого, морального, духовного розвитку дитини молодшого шкільного віку (Романова, 2014, с. 203).
- По друге, позаурочні форми реалізації освітнього процесу не регламентуються тими чи іншими обов'язковими програмами, крім роботи гуртків (математичних, природничих), де матеріал для ознайомлення пропонують у відповідності з програмовими вимогами. Це означає, що при

виборі завдань для гурткових занять безпосередній взаємозв'язок з програмовим матеріалом бажаний, але не є обов'язковим. Потрібно враховувати лише загальний рівень знань, умінь та навичок учнів початкових класів. Варіативність програм забезпечується можливістю вибору ефективних методів, засобів, форм організації позаурочної діяльності враховуючи при цьому інтереси, здібності, нахили дитини молодшого шкільного віку (Романова, 2014, с. 203).

- По третє, позаурочна діяльність, здебільшого реалізується через роботу різноманітних дитячих самодіяльних творчих об'єднань, клубів та виховних справ за інтересами. Індивідуалізація позаурочного освітнього процесу здійснюється за умови надання кожній дитині молодшого шкільного віку можливостей вибору конкретних занять за власним бажанням (Кудикіна, 2003).

- По четверте, в ході проведення позаурочної діяльності не відбувається традиційного оцінювання успіхів учнів початкових класів; залучаючись до участі у різних формах позаурочної роботи, діти молодшого шкільного віку збагачують свій власний досвід знаннями про різні види людської життєдіяльності, здобувають необхідні вміння та навички культури поведінки в суспільстві; Позаурочна робота сприяє розвитку пізнавального інтересу в дітей молодшого шкільного віку до будь-якої сфери життєдіяльності та підвищує їх пізнавальну активність (Базильчук, 2008, с.5).

- По п'яте, позаурочна робота сприяє розширенню та поглибленню знань учнів початкових класів, закріпленню засвоєним умінням й навичкам, розвитку здібності дітей молодшого шкільного віку, задоволенню їхніх запитів та різноманітних інтересів, організації практичної, суспільно-корисної діяльності, розумному дозвіллю дітей; сприяє розвитку критичного мислення та самостійності учнів початкових класів; забезпечує умови для формування нових пізнавальних інтересів, накопичення соціального досвіду (робота в команді) для більш повного розкриття й прояву особистості (Романова, 2014, с. 204).

За переконаннями І.Романової (2014), надважливе значення в організації позаурочній роботі має залучення до її проведення батьків учнів початкових класів. Батьки матимуть можливість долучитися до освітнього процесу та стати активними помічниками вчителя, оскільки володіють безцінним ресурсом – найрізноманітнішими професіями, цікавою прикладною інформацією, мають широкий спектр власних інтересів, улюблених занять та хоббі. Завдання вчителя початкових класів – добре ознайомитися з здібностями, можливостями, захопленнями, талантами батьків молодших школярів, щоб ефективно залучити їх до проведення позаурочної роботи в школі (Романова, 2014, с. 204).

Таким чином, позаурочна робота посідає важливе місце у освітньому процесі початкової школи та може слугувати відмінним важелем у вихованні культури поведінки молодших школярів. Використання оптимальних форм позаурочної роботи допомагають урізноманітнити види і змінити характер виховної діяльності учнів початкових класів, зробити її більш творчими, самостійними, залучити батьків до партнерської взаємодії.

У Концепції Нової української школи відзначено, що важлива роль у вихованні учнів початкових класів, у розширенні та поглибленні їхніх компетентностей, у формуванні творчих здібностей належить спеціально організованій виховній діяльності у позаурочний час (Концепція Нової української школи, 2016). Навчальна робота займає провідне місце у задоволенні та розвитку інтересів дітей молодшого шкільного віку. Позаурочна ж діяльність, яка є сполучною ланкою між навчанням в школі та позашкільною роботою, має окремі переваги у цій сфері: широке охоплення молодших школярів різноманітними та цікавими формами організації розумного дозвілля, добровільне виявлення пізнавального інтересу до навчальних предметів чи діяльності, пов'язаної з ними, задоволення інтересів дітей молодшого шкільного віку в галузях знань, які виходять за рамки шкільної програми.

Дослідження питань позаурочної виховної роботи з учнями початкових класів висвітлені у працях педагогів (Л.Болотіна, М.Боришевський, І.Зязюн, С.Карпенчук, Н.Кудикіна, С.Русова, В.Сухомлинський); психологи (І.Бех, С.Максименко, В.Мухіна, Е.А), практики (В.Марченко, О.Тарасова, М.Яблучникова тощо).

Доповнює, розширює та поглиблює освітній процес позаурочна виховна робота, яка здійснюється/реалізується під час навчання учнів початкових класів. У педагогічних джерелах застосовують дефініції: «позакласна», «позаурочна», «позанавчальна», «позашкільна робота», але подекуди зустрічаються протиріччя у їх використанні. Спробуємо розкрити суть даних термінів. На думку С.Карпенчука (2005), позанавчальна виховна діяльність, це «цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організують і здійснюють вчителі, вихователі в різних школах в позаурочний час» (Карпенчук, 2005, с. 223).

В свою чергу дослідниця Л.Канішевська висуває тлумачення позаурочної виховної діяльності, «як організованих і цілеспрямованих занять, що проводяться в позаурочний час для розширення і поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення корисного відпочинку» (Карпенчук, 2005, с. 122).

Особливість організації та проведення позаурочної виховної роботи з молодшими школярами виступає у найрізноманітніших напрямках виховання культури поведінки. Так, науковці вказують, що характер розвитку, до прикладу, бережливості неоднаковий в учнів початкових класів різних вікових груп. На першому році навчання дитина молодшого шкільного віку має здійснити важливий крок у своєму моральному індивідуальному розвитку – починаючи від бережливості у ставленні до своїх власних речей до усвідомленої відповідальності за збереження всього матеріального, що належить шкільному колективу, класу, школі, українському суспільству в цілому. Найоптимальнішими у виховних методах виступають, наприклад,

показ, тобто усі види унаочнення. Завдяки привертанні уваги наочними засобами, яскравості сприймання, пам'яті, схильності у фіксації уваги на деталях діти молодшого шкільного віку порівняно швидко усвідомлюють та засвоюють ті, чи інші нормативні вимоги, правила поведінки, етикету тощо (Трофанова, 2000, с.45).

Виховання культури поведінки через засоби трудового виховання молодших школярів в позаурочній роботі є дуже важливим, оскільки дитина молодшого шкільного віку ще не має достатнього досвіду, компетентностей і навичок культури поведінки, які потрібні їй для трудової і суспільної життєдіяльності. Формування цих рис здійснюється, здебільшого, через реалізацію родинного виховання, яке ставить дитину молодшого шкільного віку в епіцентрі виховного процесу, сприяє використанні її прав на власну думку, на добровільність втілення своїх природних нахилів і здібностей.

Як показує практичний науковий досвід, організовуючи позаурочну роботу з дітьми молодшого шкільного віку, необхідно застосовувати такі ефективні види, як систематичну партнерську спільну працю батьків й дітей, спільне проведення дозвілля (від читання дитячої книги вдома до шкільних та народних, релігійних свят), складання родинного дерева чи сімейного літопису, що сприяють вихованню моральної свідомості дитини молодшого шкільного віку, її духовних цінностей, пошуків інтересу до історії українського народу, його історії, традицій і звичаїв, культури поведінки, характерних рис.

Отже, з огляду на особливості позаурочної роботи в з метою виховання культури поведінки молодших школярів, на основі аналізу поглядів науковців на означений феномен можемо окреслити педагогічні умови оптимальної організації виховної діяльності в позанавчальний час. З-поміж них:

- провідна роль вчителя стосовно реалізації партнерської взаємодії батьків, закладу освіти, учнів;

- забезпечення власної лідерської активності дітей молодшого шкільного віку у різноманітних формах командної роботи;
- домінуючий характер застосування ігрових технологій за усіма напрямками позаурочної виховної діяльності з учнями початкових класів;
- залучення дітей молодшого шкільного віку до планування виховної діяльності класу («щоденних 5» правил культури поведінки);
- забезпечення такої системи виховних культурних перспектив, яка б відповідала інтересам як всього класу, так і кожного окремого молодшого школяра.

Керівна роль вчителя, як модератора, фасилітатора в організації позаурочної роботи висвітлена у працях педагогів-класиків (К.Ушинського С.Русової, В.Сухомлинського). К.Ушинський переконливо вказував, що «справжній вихователь повинен бути посередником між школою, з одного боку, і життям та наукою – з іншого» (Новик & Рибитва, 2020).

Отже, позаурочна робота дозволяє розширити та поглибити знання молодших школярів, зміцнити засвоєні на уроках навички й уміння, виховувати культуру поведінки, розвивати здібності дітей молодшого шкільного віку, задовольнити їхні різнобічні інтереси, формувати самостійність, провадити практичну суспільно корисну життєдіяльність, дозвілля.

Позаурочна робота виступає необхідною ланкою в єдиній системі виховання молодших школярів. Вона є багатовекторною, всеохоплюючою, різноманітною. У працях вчених знаходимо, що *першою вимогою* до проведення позаурочної роботи є те, що вона повинна спиратися на знання, засвоєні на уроках, поглиблювати й розширювати.

Друга вимога – позаурочна діяльність має виступати логічним продовженням урочної роботи, системно здійснюватися та врахувати принципи (добровільності, послідовності, доступності, наступності, гуманізації, масовості, урахування індивідуальних та вікових особливостей

та інтересів учнів початкових класів, зв'язку позаурочної роботи з учбовим процесом, комплексності, захопленості, співтворчості, креативності тощо.

Третя вимога – позаурочна діяльність повинна бути доступною, інтерактивною, цікавою, емоційно-насиченою, щоб у ході її проведення виховувалась культура поведінки, розвивалися дитяча творчість, самостійна ініціатива, лідерська позиція, самовираження, щоб кожна дитина молодшого шкільного віку отримувала від участі в ній задоволення та насолоду (Яременко, 2008).

Як показує практичний досвід, найпоширенішими формами позаурочної роботи з дітьми молодшого шкільного віку являються: художньо-естетична, спортивна, пізнавальна, ігрова, трудова. Пріоритетного значення надається ігровій формі в життєдіяльності учня початкової школи. Адже гра виступає для дитини молодшого шкільного віку як спеціальна форма виховної діяльності і як частина усіх інших видів пізнання навколишнього світу. Також важливим складником ефективної організації позаурочної роботи в початковій школі є модеруюча роль учителя початкових класів. Різноманітність і багатоваріантність завдань, що постають перед позаурочним освітнім процесом, потребують від сучасного учителя Нової української школи таких професійних рис, як:

- вміння здійснювати вплив не лише на дітей молодшого шкільного віку, а й на батьків, на організацію загальної педагогічної ситуації в мікросоціумі;
- вміння злагоджено працювати в умовах неформального спілкування з позиції неофіційної лідерської поведінки, використовуючи надихаючий, консультативний, підтримуючий стилі лідерства;
- вміння бути учасником партнерської творчої взаємодії, не виокремлюючи себе від молодших школярів, при цьому, залишаючись їхнім другом і наставником (Романова, 2014).

Отже, ефективна організація позаурочної роботи сприяє вихованню у дітей молодшого шкільного віку почуття власної індивідуальності,

неповторності та неординарності. Діяльність вчителя в означеному процесі повинна бути органічно та тісно пов'язана з діяльністю молодших школярів, відповідно до їхнього настрою і внутрішнього стану.

Ефективність позаурочної роботи визначається виявом психічних новоутворень таких, як: самостійна творча активність молодшого школяра; вміння свідомо, продуктивно та корисно використовувати власний вільний час; підвищення особистісного статусу дитини молодшого шкільного віку у дитячому колективі; ширший спектр критичного та нестандартного мислення, розкриття природних здібностей (Хмель, 2004).

Систематичне проведення позаурочної роботи з дітьми молодшого шкільного віку сприяє появі основних механізмів, що визначають формування культури поведінки і реалізуються у спостереженні за соціальною поведінкою, наслідуванні дій та вчинків, інтеріоризації. Виховання культури поведінки молодших школярів в процесі позаурочної роботи відбувається на основі таких особистісних новоутворень, як: інтелектуалізація емоційних переживань, оцінні еталони, емоційна уява, емоційна децентрація, механізми психічного захисту, афективно-гностичні комбінації, здатності до емпатії, розвиток «етичних інстанцій», елементарна природна саморегуляція поведінки, елементарна рефлексія, «ієрархія мотиваційної сфери», довільна поведінка та внутрішній план дій. Означені вище новоутворення розвиваються в ігровій, трудовій, навчальній, творчій позаурочній діяльності та зумовлюють становлення культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Комплексний аналіз опрацьованої філософських, етичних, психолого-педагогічних джерел дає можливість окреслити сутність поняття виховання «культури поведінки» та розкрити змістову структуру щодо дітей молодшого шкільного віку, визначити критерії й показники стану її сформованості у молодших школярів.

Отож, під вихованням «культури поведінки» дітей молодшого шкільного віку в позаурочній роботі ми розуміємо комплекс способів

організації та самоорганізації позаурочної діяльності молодших школярів у відповідності із морально-естетичними вимогами сучасного суспільства у процесі порівняння та зіставлення особистих «етичних інституцій» з соціальними очікуваннями оточення (батьки, вчителі, друзі).

У педагогічній науці розуміння культури поведінки базується здебільшого переважно на накопиченні концентрованого досвіду попередніх поколінь. Культура, по суті, впливає на соціальну поведінку людини, адже людина це істота суспільна, культура зумовлює специфіку взаємодій в соціумі, сприйняття та розуміння людини з іншими. Людина поступово опановує стиль поведінки, стиль спілкування і життєдіяльності, що є притаманним для її культури (Красневська, 2019).

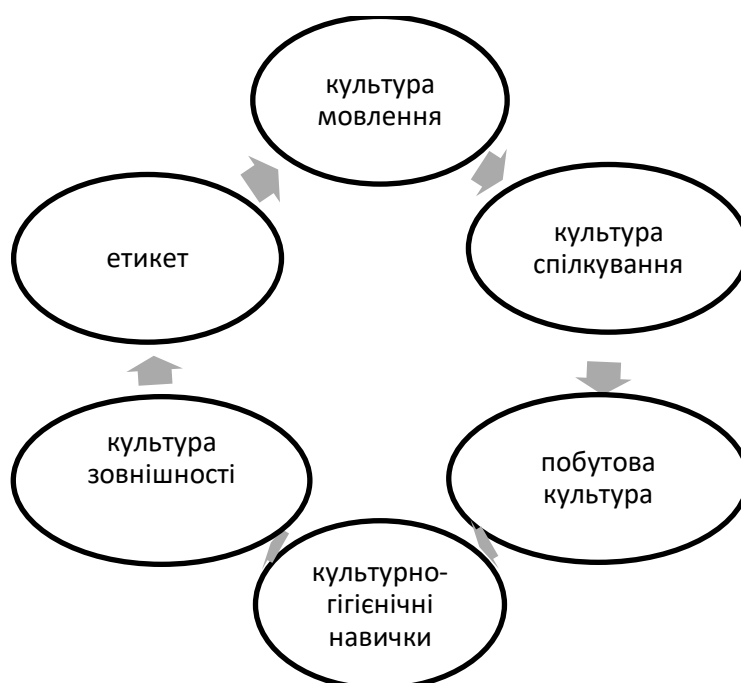
Виховання культури поведінки – це, по суті, дотримання основних принципів та правил людського співіснування, уміння правильно спілкуватися з оточенням (іншими людьми). Культура поведінки, в свою чергу віддзеркалює моральні вимоги соціуму, що спрямовують, регулюють та контролюють учинки та дії учнів початкових класів. Засвоєні людиною правила поведінки трансформуються, в цілому, у вихованість особистості (Пустовіт, 2006).

Сутнісно-змістова характеристика виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку у позаурочній роботі полягає в цілісності засвоєння етичних знань, ціннісно-моральних суджень, морально-вольових рис та вчинків. Основи виховання культури поведінки учнів початкових класів характеризуються певним ступенем культурно-етичних знань, ціннісно-моральних оцінок та вчинків, що відображають ставлення до соціуму й інших людей і до себе особисто.

Діти молодшого шкільного віку в організації позаурочної роботи в закладі загальної середньої освіти потребують глибшого розкриття внутрішнього змісту поняття культури поведінки, їм потрібно пояснити, що дотримання норм поведінки засвідчує про повагу до людей, національних традицій. Стиль поведінки молодших школярів значною мірою розвивається

під впливом громадської думки, тому важливо надавати пріоритетного значення вихованню означеного феномену в позаурочній роботі. Вагомими є і культурна національна специфіка, яка виникла в процесі морального розвитку багатьох поколінь та стала обов'язковою частиною загальнолюдської культури (Красневська, 2019).

Для ефективного виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній роботі, на нашу думку, потрібно враховувати складові структури даного поняття (культурно-гігієнічні навички, культура зовнішності, культура мовлення, культура спілкування, етикет, побутова культура (задоволення особистих потреб), що представлено на рисунку 1.3.

1.3. Структура культури поведінки.

Визначимо сутнісно-змістову характеристику кожної з даних компонентів. Культура мовлення характеризується вимогою до правильності мовлення, усвідомлення, знання й дотримання мовних норм, прагненням до виразності мовлення, більшої ефективності у висловлюваннях. Високий рівень культури мови – це, безперечно, вміння правильно, виразно й точно передавати власні думки за допомогою артикуляції (мови). Вона визначається умінням знайти найоптимальніший, найзрозуміліший й найдоречніший у певній окремій ситуації засіб для висловлення особистої

думки. Культура мови зобов'язує особистість дотримуватися, в цілому, обов'язкових норм та правил:

- зміст й інформативне наповнення викладу;
- логічність, змістовність, аргументованість, обґрунтованість й послідовність висловлювань, в якому усі основні складові взаємопов'язані та підпорядковані єдиній думці;
- достовірність (правдивість) й зрозумілість інформації, яка має наочно показати співрозмовнику, що все, про що йде мова, існує в реальності й є об'єктивним;
- переконливість – вміння переконувати співрозмовника та сприяти тому, щоб означене переконання було сприйнято іншою людиною належним чином;
- ясність мовлення – невиразна мова людини здатна загубити навіть глибокі думки; кожен вираз повинен бути чітким та зрозумілим; здебільшого занадто швидка мова важко сприймається співрозмовником, а занадто повільна – викликає негативну реакцію;
- зрозумілість – використання слів і термінів, зрозумілих співрозмовникові; не потрібно зловживати іншомовними словами та вузькоспеціалізованими термінами; категорично забороненими є вживання ненормативної лексики, жаргонних виразів (Більдіна, 2014).

Вчитель початкових класів в процесі позаурочної роботи має допомогти дітям осмислити правила, необхідні для хорошої вимови, навчати (і власним прикладом, у тому числі) учнів під час артикуляції та формулюванні думок стежити за виразністю, чіткістю, точністю та різноманітністю мовних конструкт, залежно від тої чи іншої мовленевої ситуації.

Культура спілкування, в свою чергу, визначається дотриманням норм та правил спілкування з іншими людьми (дорослими, однолітками), що базується на повазі, щирості й доброзичливості, з реалізацією відповідного

словникового запасу та форм звертання, а також ввічливою поведінкою в громадських, публічних місцях й побуті. Культура спілкування це «сукупність правил, яких дотримується кожна поважаюча себе особистість. Дотримання цих правил – свідчення про рівень освіти і культури людини, без культури спілкування неможливо встановлювати контакти з людьми в цивілізованому суспільстві» (Більдіна, 2014).

Науковці виокремлюють ієрархічний ряд функцій культури спілкування людини, що продемонстровано на рисунку 1.4.

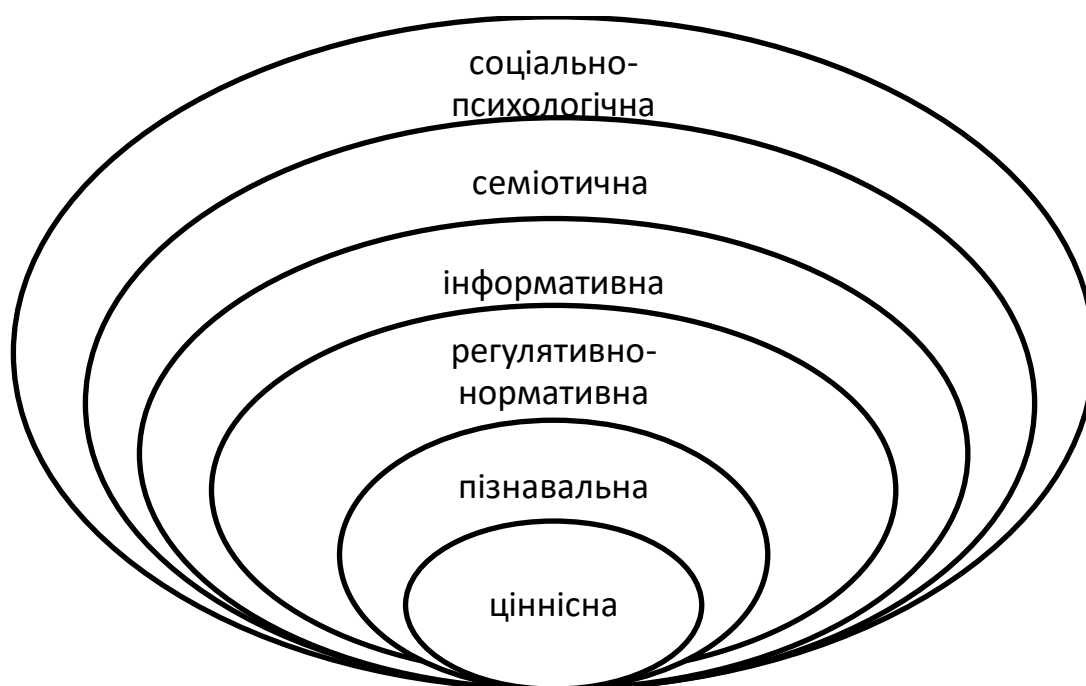

Рисунок 1.4. Функції культури спілкування.

Звернемося до тлумачення змісту означених функцій: ціннісна функція культури спілкування характеризується можливістю вибору моральних цінностей, які відповідають її потребам, інтересам та ідеалам; пізнавальна функція визначається пізнанням самого себе через призму пізнання іншої людини; регулятивно-нормативна функція культури спілкування реалізується через систему впливу національних традицій і культурних звичаїв правових, морально-етичних норм та вимог суспільства; інформативна функція характеризується збереженням та переданням соціального досвіду, а також організацією спільної діяльності; семіотична функція культури спілкування,

визначається здобутий людством культурний багатовіковий досвід у вигляді певних знаків та сприяє інтеграції людини в культуру свого часу; соціально-психологічна функція демонструє спрямованість на створення в процесі спілкування оптимальних (сприятливих) з психологічної точки зору умов (Романова, 2014).

Означимо, що уже в ранньому віці, коли дитина лише починає усвідомлювати соціальні відносини, вона поступово засвоює норми поведінки, переймає природну ідентифікацію взаємодії між людьми. Дитина молодшого шкільного віку в процесі проведення позаурочної роботи засвоює елементарні обов'язки та розуміє їх значення, має можливість пояснити, чому, для чого потрібно вести себе так чи інакше, може проявляти себе ввічливо, привітно і доброзичливо в партнерській взаємодії, вчиться співпереживати, співчувати іншим (розвивається емпатія). Вчителю початкових класів потрібно створювати сприятливі умови з метою підвищення рівня культури спілкування молодших школярів, виховувати необхідні для цього сталі особистісні риси. Дітям молодшого шкільного віку необхідно навчитися не лише поводитися належним (правильно) чином, але і утримуватися від неприпустимих у певній окремій ситуації дій, слів, жестів, а також, що не менш важливо, дотримувати культури мовлення та спілкування, для чого потрібні достатній запас слів, вміння говорити лаконічно, зберігаючи стабільний, спокійний тон. Такі способи комунікації ефективно реалізуються в різноманітних формах позаурочної роботи.

Характеризуючи компоненту «культура зовнішності», необхідно зауважити, що зовнішній вигляд людини, в цілому, відображає внутрішню, моральну суть, а сама культура зовнішності, здебільшого, складається із вміння доречно, елегантно, зі смаком обирати одяг, підтримувати власний стиль; дотримуватися правил та норм особистої гігієни; слідкувати за жестикуляцією, мімікою, ходою, рухами. Зовнішність людини – щ виразний спосіб комунікації, що спрямований на взаємодію з іншими людьми. Вибір ціннісно-значущих характеристик зовнішності зумовлений пербігом

історичного розвитку певної нації, її способом життя, кліматичними й географічними чинниками, її менталітетом, психічними особливостями, народними традиціями, досвідом культурної поведінки по відношенню до інших народів. Стійкі уявлення стосовно естетично привабливої зовнішності характеризуються накопиченням, збереженням та переданням осмисленого пізнавального національного досвіду, що визначається своєрідністю впливу національної спільноти на людей. Зовнішні ознаки виступають основними критеріями уявлення про людину як особистість, закріпленими в побутовій, буденній складовій, та реалізуються інформативними функціями щодо особистісних властивостей незнайомої людини, стосовно її вихованості, естетичної культури. Адже культура поведінки розпочинається із охайної зовнішності, тобто особистість з хорошими етичними манерами має відповідний їй зовнішній вигляд, вміє узгодити вияв власних емоцій з загальноприйнятими правилами пристойності. Виховуючи культуру поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній роботі, необхідно навчити їх базовим основам естетичного відношення до особистої зовнішності; розвивати у молодших школярів уміння бути акуратними, естетичне сприйняття, почуття міри, виховувати охайність у ставленні до речей (Вишневський, 2008).

Розвинені норми моральності виступають результатом тривалого процесу становлення партнерських взаємин між людьми. Без дотримання окреслених норм стають неможливі політичні, економічні, культурні взаємовідносини, адже не можливо повноцінно існувати, не поважаючи, не дотримуючись певних заборон та обмежень. Саме тому однією із компонент культури поведінки виступає етикет, що є специфічним засобом організації та розвитку життєдіяльності людей. Етикет визначається вченими, як «сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішні прояви людських взаємин (поводження з оточуючими людьми, форми спілкування і вітання, поведінка в громадських місцях, манери і одяг). Етикет є найважливішим компонентом культури суспільства, який є особливим способом організації і

розвитку людської життєдіяльності. Правила етикету, норми ввічливості відображають історичний досвід спілкування людей і передаються спадково» (Гарбар, 2021).

Навчаючи дітей молодшого шкільного віку правилам та нормам етикету в позаурочній діяльності, слід починати навчати їх правильному поведженню серед інших людей певної окремої соціальної групи, особливостям відносин з близькими, друзями та однолітками, а також спілкуванню з малознайомими та незнайомими людьми. Адекватна поведінка дитини молодшого шкільного віку завжди стосується гармонії у взаєминах та порядку, в ній демонструється не лише моральна, а й естетична базова основа.

Побутова культури має свої особливості, які полягають у тому, що вона формує прості, природні, але водночас і основоположні моральні цінності через працю, сім'ю/родину, батьківщину, повагу до старших, дотримання норм поведінки. Оскільки саме побутова культура накопичує та зберігає історичну пам'ять національної культури, адже вона трансформується значно повільніше та стійкіше, а ніж мистецтво, ідеологія і навіть релігія. Отож, побутова культура вміщує надзвичайно велику кількість «безсмертних», загальнолюдських, загальнонаціональних ціннісних орієнтирів. Цей факт особливо потрібно враховувати в організації позаурочної роботи з метою виховання культури поведінки, обираючи ефективні види роботи. У соціальних інституціях людина з самого раннього дитинства всмоктує в себе етнічні маркери, стереотипи, що і сприяють її становленню представником певного окремого етносу, аби її буденне життя відповідало нормам та правилам поведінки, взаємодії з суспільством.

На нашу думку, надважливо виховувати культуру поведінку дітей молодшого шкільного віку в позаурочній роботі, зауважуючи на культурі побуту, оскільки налагоджена побутова культура людей – безперечно, запорука розвиненої сучасної демократичної держави, адже особистість не буде могла плідно працювати й бути корисною для українського суспільства,

якщо її обтяжують різноманітні проблеми системи побутової культури (виживання) (Більдіна, 2014).

Характеризуючи значення культурно-гігієнічних навичок, як важливої складової структури культури поведінки молодшого школяра, необхідно окреслити їх: охайність, дотримання в чистоті обличчя, тіла, волосся, одягу, взуття, власних речей, що зумовлено не лише нормами та правилами гігієни, а й вимогами та запитами у людських відносинах. Учні початкових класів мають усвідомити в процесі позаурочної роботи, що в дотримання цих норм поведінки демонструє повагу до інших людей, що неохайна людина, яка не хоче чи не вміє стежити за собою, за власною зовнішністю, своїми вчинками, зазвичай недбала і в трудовій діяльності, в майбутньому житті в цілому.

В процесі виховання культурно-гігієнічних навичок у позаурочній роботі дитина невимушено починає усвідомлювати, що дотримання правил поведінки зумовлене вимогами людських взаємин, а в їх реалізації виявляється повага до оточення. Важливо зазначити, що виховання культурно-гігієнічних навичок спрямоване на збереження та зміцнення здорового способу життя здоров'я учнів початкових класів, водночас слугує в цілому вихованню культури поведінки дітей молодшого шкільного віку (Більдіна, 2014).

Отож, можемо зазначити, що виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку це процес розвитку сукупності соціально важливих рис особистості учнів, їхніх щоденних рутин, вчинків, дій в суспільстві, що засновані на нормах ціннісно-моральних орієнтирів, етиці, естетичній культурі. Зокрема зреалізована в різноманітних видах діяльності (трудова, пізнавальна, ігрова, художньо-естетична, спортивна) позаурочної роботи, культура поведінки дітей молодшого шкільного віку відображає моральні вимоги та запитами суспільства, засвоєння норм та положень, що спрямовують, регулюють та контролюють повсякденну життєдіяльність (культура мовлення, спілкування, зовнішності, етикет, побутова культура, культурно-гігієнічні навички та звички). Адже засвоєні молодшими

школярами правила поведінки трансформуються, в цілому, у вихованість особистості дитини молодшого шкільного віку. Розвиваючи уявлення стосовно норм і правил поведінки, вчитель початкових класів в позаурочній роботі впливає на відносини учня з однокласниками, батьками, друзями, іншими людьми, допомагає зорієнтуватися в соціумі, попередити конфліктну ситуацію, пристосовуватися до зовнішніх обставин (здатність культурно поводитися в школі, в громадському транспорті, за столом, у інших громадських місцях).

1.3. Емпіричне дослідження рівня сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку

Для вивчення рівня сформованості культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку нами була складена програма емпіричного дослідження. Суть програми дослідження полягає у визначенні експериментальної бази, доборі методів та методик, визначенні рівнів сформованості в учнів початкових класів культури поведінки на базі запропонованих критеріїв та показників.

Мета дослідження констатувального експерименту – визначення рівнів сформованості культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку та виявлення особливостей виховання культури поведінки в молодших школярів в позаурочній роботі.

Завданнями констатувального експерименту є:

- визначити критерії та показники виховання культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку;
- з'ясувати рівень усвідомлення учнями початкових класів поняття «культура поведінки»;
- визначити значення культури поведінки життєдіяльності дітей молодшого шкільного віку;
- визначити рівні сформованості культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку.

Експериментальною базою дослідження обрано Чернівецьку загальноосвітню школу I-III ступенів №16 Чернівецької міської ради, міста Чернівці. Загальна кількість становила – 213 респондентів, з них: 102 дітей молодшого шкільного віку, 16 вчителів та 95 батьків дітей даного закладу загальної середньої освіти.

Аналіз філософських, психолого-педагогічних, методичних джерел дав можливість з'ясувати зміст терміну «культура поведінки», уточнити її сутнісну структуру щодо дітей молодшого шкільного віку, розробити критерії та показники її сформованості у дітей. Під «культурою поведінки» дітей молодшого шкільного віку життя ми розуміємо сукупність способів самоорганізації їхньої життєдіяльності у відповідності з морально-естетичними запитами суспільства у процесі зіставлення власних «етичних конструктів» із соціальними очікуваннями рідних, старших, ровесників. Засвоєні дитиною молодшого шкільного віку правила трансформуються у вихованість особистості в цілому.

Культура поведінки молодшого школяра визначається сформованістю таких компонент: емоційна, когнітивна, мотиваційно-ціннісна та практична, що відповідно реалізуються оцінно-регулятивною, гностичною, спонукальною та діяльнісною функціями.

Емоційна компонента культури поведінки молодших школярів характеризується розвитком емоційної сприйнятливості, емпатійної здатності, сформованість духовно-моральних почуттів (відчуття провини, сором, совість).

Когнітивна компонента вирізняється наявністю елементарних знань щодо норм поведінки у громадянському суспільстві, розвитку самосвідомості дитини молодшого шкільного віку, сформованість оцінних ідеалів.

Мотиваційно-ціннісна компонента характеризується наявністю ціннісних орієнтирів, що відповідають запитам соціуму; розвитком і становленням таких мотивів поведінки особистості, як : обов'язок, прагнення діяти відповідно до загальноприйнятих суспільних норм, мотивів

встановлення та збереження позитивних взаємовідносин з оточуючими, ігровими, конкурентоспроможними, моральними та пізнавальними мотивами.

Практична компонента культури поведінки дітей молодшого шкільного віку забезпечується сформованістю вмінь, навичок та звичок поведінки, розвитком довільної поведінки, саморегуляції поведінки, рефлексії (Федорова, 2008).

Запропонована М.Федоровою (2008) змістова структура культури поведінки, на нашу думку, дозволить глибше усвідомити зміст виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності.

Вивчаючи досвід роботи вчителів початкових класів з виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку, нами проведено анкетування. Вчителям запропоновано було дати відповідь на ряд запитань такого змісту, окреслимо деякі з них:

- Чи вважаєте Ви за необхідне виховувати культуру поведінки в дітей молодшого шкільного віку?

- Що включає в себе зміст виховної роботи з виховання культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку?

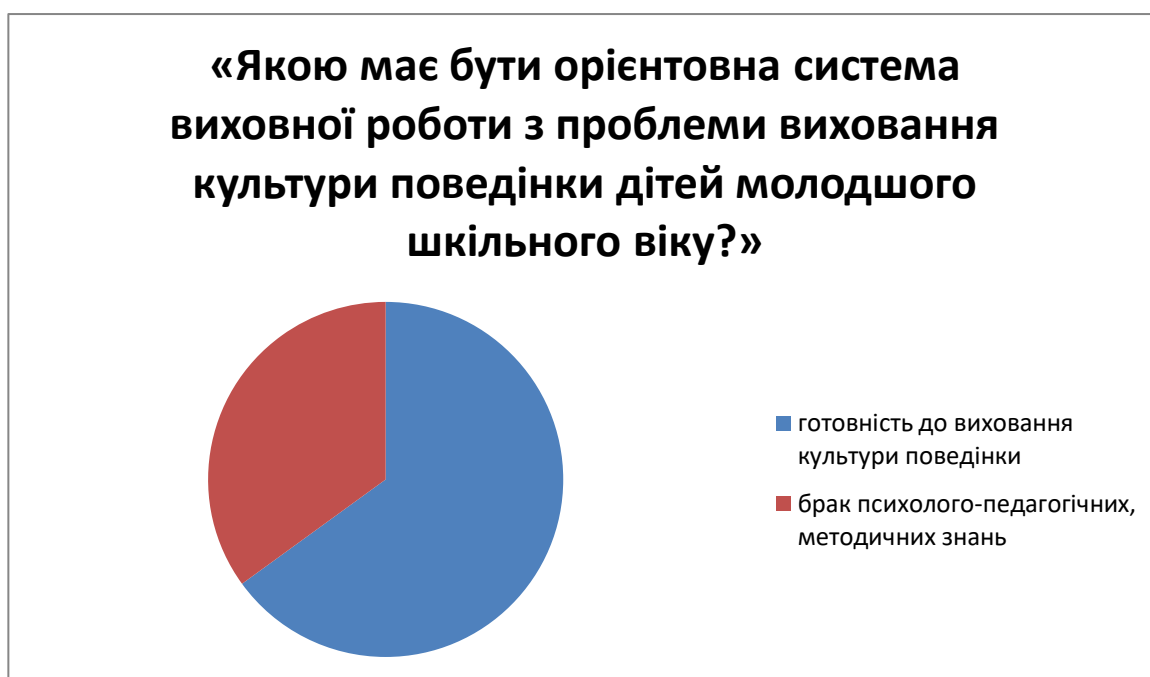
- Які методи, форми, засоби Ви використовуєте з метою виховання культури поведінки в учнів початкової школи в позаурочній роботі?

- Які форми партнерської взаємодії з батьками Вами використовуються з проблеми виховання культури поведінки у молодших школярів в рамках позаурочної роботи?

Проаналізувавши означені анкети вчителів, зазначимо, що чим більший педагогічний стаж роботи педагогів, тим краще вони усвідомлюють специфіку виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. 100% вчителів вважають проблему виховання культури поведінки молодших школярів актуальною та значимою для їхнього загального розвитку та сучасної української системи освіти. У позаурочній роботі з дітьми

молодшого шкільного віку в системі виховання культури поведінки вчителі застосовують твори художньої літератури, особистий приклад дорослих для наслідування та ігрові технології. У роботі з батьками дітей молодшого шкільного віку педагоги реалізують здебільшого індивідуальні та групові форми консультаційної роботи. Також нами було вивчено орієнтовне проектування виховної діяльності з дітьми молодшого шкільного віку. Вчителями в цілому здійснюється робота з виховання культури поведінки протягом перебування дітей у закладі загальної середньої освіти, а не тільки в межах позаурочної роботи, починаючи від ранкового кола до виконання самостійної роботи в групах продовженого дня. На питання «Якою має бути орієнтовна система виховної роботи з питань виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку?» майже не було подано конкретних відповідей, вчителі тільки перелічували реальні види та форми діяльності, які вони безпосередньо застосовують у власній роботі з дітьми молодшого шкільного віку. 65% опитаних респондентів вважають себе повністю готовими до реалізації означеного виду виховної роботи, а 35% зазначили, що відчують брак психолого-педагогічних та методичних знань щодо виховання культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку, що показано на рисунку 1.5.

Рисунок 1.5. Результати опитування вчителів початкових класів.

У процесі вивчення відповідей респондентів-батьків на питання анкети було з'ясовано, що батьки, які мають вищу освіту, розуміють значимість виховання культури поведінки їх дітей та приділяють цьому більше уваги, використовуючи здебільшого власний приклад, а інші батьки, здебільшого, не вважають ці питання нагальними, аргументуючи це тим, що саме життя навчить.

Отож, проаналізувавши результати відповідей з анкет вчителів та батьків, можемо означити те, що вчителі не достатньо приділяють уваги дітям молодшого шкільного віку із метою виховати культури поведінки, а батьки в цілому не вважають окреслену проблему значимою, покладаючи основну роботу на заклад загальної середньої освіти.

Також, що не менш важливо, анкетування та бесіди з батьками, вчителями дали можливість з'ясувати причини, що сприяють зниженню ефективності виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї/родини та закладу загальної середньої освіти. Серед них можна виокремити такі:

- означеній проблемі не приділяється належна увага, використовується імперативна модель комунікації з дітьми молодшого шкільного віку;
- обмежується активність та самостійність молодших школярів у формуванні компетентностей;
- вчителі і батьки рідко вдаються до з'ясування та виявлення, глибокого аналізу причин прояву некультурних вчинків дітей молодшого шкільного віку. Адже їхні дії головним чином сприяють вирішенню ситуативних та епізодичних завдань в конфліктних, кризових ситуаціях;
- недостатньо реалізуються методи бесіди, консультативного роз'яснення, власного позитивного прикладу, невербальні способи комунікації (лагідний погляд, посмішка, прийоми психологічного «погладжування», дотик);

- серед прийомів методичної роботи надається перевага оціночному судженню за стереотипним мисленням, викриттю та різкому засудженню негативних вчинків дитини молодшого шкільного віку і не нівелюється акцентування уваги на її успіху та досягненнях.

З метою з'ясування рівня вихованості культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку нами були окреслені відповідні критерії дослідження:

- позитивне емоційне сприйняття себе як особистості, оточуючих людей, довкілля в цілому;
- повнота уявлень та знань дитини молодшого шкільного віку про себе і, що важливо про норми, правила культурної поведінки;
- орієнтація на соціально прийняті норми поведінки в соціумі;
- відповідність дій і вчинків встановленим соціальним потребам, запитам, ідеалам.

На підґрунті результатів констатуючого експерименту визначено та проаналізовано три рівні сформованості культури поведінки молодшого шкільного віку: низький, середній, високий.

Відповідно до визначених критеріїв нами розкрито характеристику рівнів вихованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку, що показано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Рівні вихованості культури поведінки у дітей
молодшого шкільного віку**

1	Низький рівень вихованості культури поведінки	У дитини не сформована звичка вітатися і прощатися. Дитина знає найпростіші правила поведінки (за столом, на занятті), але навички використання цих норм не сформовані. У спілкуванні з дорослими і однолітками поводить невимушено, використовує не завжди відповідний словниковий запас, а її культура поведінки не завжди відповідає нормі
2	Середній рівень вихованості	

	культури поведінки	
3	Високий рівень вихованості культури поведінки	<ul style="list-style-type: none"> - знання основних норм та правил поведінки; - розумінням суті моральних чеснот; - стійке та позитивне ставлення до однолітків; - розвинене почуття емпатії; - сформовані навички культурної поведінки.

Високий рівень (20,3) характеризується демонстрацією знань дітьми молодшого шкільного віку основних норм та правил поведінки, усвідомленням доцільності їх дотримання та виконання, сформованістю чітких оцінних еталонів, розумінням суті моральних понять, можливістю їх вербалізації. Діти молодшого шкільного віку самостійно, або з використанням незначної допомоги дорослих можуть визначити та сформулювати моральну проблему, відшукати та варіант поведінки, адекватний у певній окремій ситуації. Визначальною є розумінням суті моральних понять у дітей молодшого шкільного віку. Перебуваючи у ситуації вибору, демонструють суспільні мотиви поведінкової сфери (щире бажання приносити радість, уболівати за успіх та результат спільної справи). Мотиви почуття обов'язку активні та, здебільшого, стійкі (рідко недостатньо стали). Виявляють стале, позитивне ставлення до однолітків, зацікавленість у взаємодії з ними. Діти молодшого шкільного віку усвідомлено ставляться до почуттів, прояву емоційних станів оточуючих, враховують це у своїй поведінці. Почуття емпатії у дітей розвинене та яскраво виражене, адже виявляється у ставленні до оточуючих за різними рівнями прихильності. Діти засвоїли навички соціальної поведінки, вміють і застосовують їх у звичайних і нестандартних ситуаціях. Вирізняються сформованими навичками культурної поведінки. Поведінка дітей молодшого шкільного віку стабільна незалежно від присутності авторитетних дорослих.

Означимо прояви такої поведінки. У дітей молодшого шкільного віку сформована звичка вітатися та прощатися. Дитина усвідомлює найпростіші правила поведінки (на уроках, за столом, на виховних заняттях) і реалізує їх

на рівні навички без нагадування. Принбосить вибачення за нехороші дії та вчинки. У безпосередній комунікації і з дорослими і однолітками витримує норми, засновані на повазі та доброзичливості, з застосуванням відповідного словникового запасу і культурних норм звернення.

Середній рівень вихованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку (39,3% респондентів) характеризується знаннями про себе, про норми поведінки опосередкованої чіткості. Учні частково розуміються на доцільності виконання правил поведінки. Знають окремі моральні поняття, проте частково можуть їх адекватно висловити. Для молодших школярів з середнім рівнем сформованості культури поведінки характерним є зовнішній вияв організації мотиваційного процесу, проте інтроспективні мотиви виявляються ситуативно. У питаннях вибору вирізняються мотиви егоїстичного характеру, хоча у колективній роботі демонструють суспільні мотиви поведінки. Мотивація обов'язку пасивна, нестійка. Позитивне ставлення до однолітків проявляється відповідно до невеликої кількості дітей молодшого шкільного віку. Здатності до емпатії розвинуті недостатньо, проявляються у ставленні до референтної групи ровесників. Молодші школярі володіють вміннями та навичками соціальної поведінки, проте означена поведінка нестабільна, вирізняється вказівками дорослих, їх контролем. Характерною виступає сформованість окремих звичок поведінки. Діти молодшого шкільного віку в недостатній мірі володіють навичками емоційної саморегуляції поведінкової сфери, виправдовують свої агресивні прояви як спосіб вирішення конфліктної ситуації.

Діти молодшого шкільного віку середнього рівня сформованості не завжди вітаються і прощаються, почасти після нагадування вчителя. Знання про правила та норми поведінки в різних ситуаціях сформовані, але застосовуються за нагадування дорослих. Дитина розуміє значення вибачення за ті чи інші погані вчинки, але відгукується частіше на прохання вчителя. У процесі комунікації з дорослими діти молодшого шкільного віку

поважають старших, але це не завжди це проявляють в спілкуванні з іншими дітьми.

Діти молодшого шкільного віку з низьким рівнем (40,4% респондентів) мають інтуїтивні, часткові знання про норми та правила поведінки. Вони майже не розуміються в сутності моральних понять, оцінні ідеали нечіткі та розмиті. Означена категорія дітей не усвідомлює причини виникнення конфлікту тому не можуть вербалізувати моральну проблему навіть за допомоги дорослого. Мотив поведінки в ситуації вибору – егоїстичні (орієнтація лише на особисті інтереси).

В умовах здійснення командної роботи суспільні мотиви поведінки виявляють епізодично, що на пряму залежить від попередньої вказівки дорослого. Нерозвинутими виступають мотиви обов'язку. Хоча молодші школярі демонструють позитивне ставлення до однолітків, проте воно є короткостроковим, нестійким. Діти не розуміють емоційного стану інших, не враховують це у своїй поведінці. Здатності до емпатії є нерозвинутими: на емоційно-почуттєві вияви ровесників реагують неадекватно (ігнорування, насмішка). Діти з низьким рівнем сформованості культури поведінки володіють деякими вміннями і навичками прояву культурної поведінки, проте така тенденція зберігається частково, поведінка є нестабільною, керується з боку дорослого. Поведінкові навички майже не сформовані.

Діти молодшого шкільного віку дотримуються правил поведінки в командній роботі, якщо це не суперечить особистим інтересам. В іншому ж випадку – порушують загальноприйняті правила поведінки (рисунок 1.6).

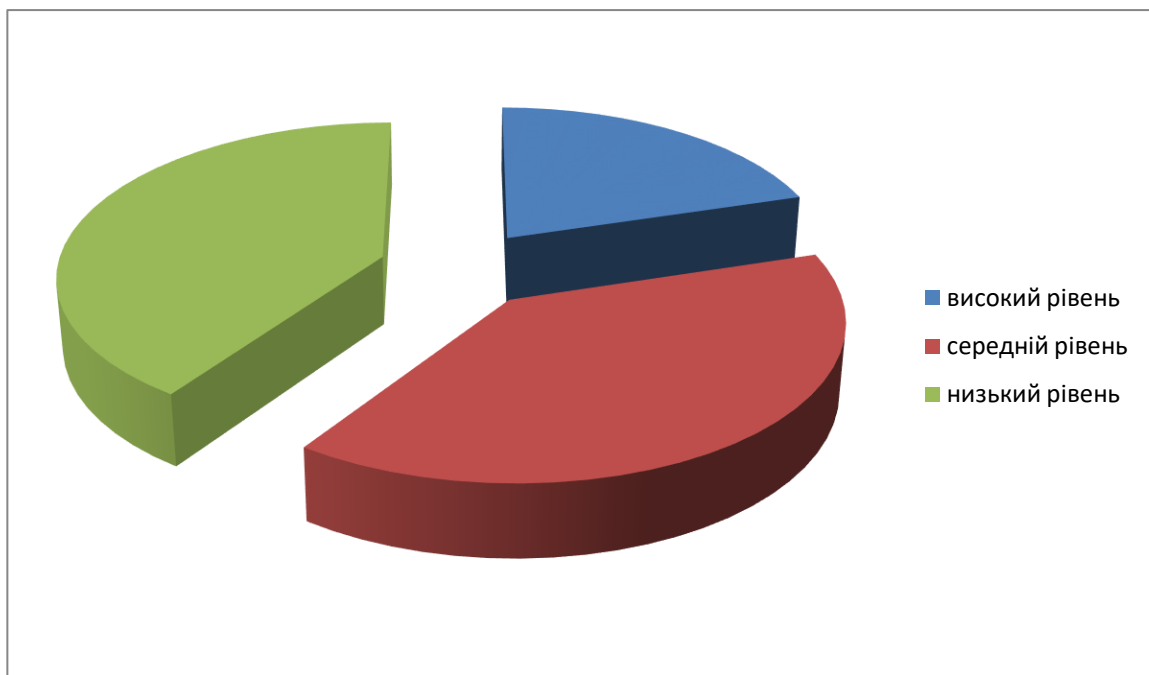

Рисунок 1.6. Результати визначення рівнів сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Для з'ясування рівнів сформованості культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку використано такі діагностичні методи: бесіда; анкетування, робота з сюжетними картинками; спостереження; анкетування батьків та вчителів початкових класів. Бесіда була використана з метою виявлення рівня сформованості уявлень дітей молодшого шкільного віку про прості правила та норми культури поведінки.

Аналіз результатів бесіди показав високий рівень сформованості знань дітей молодшого шкільного віку про елементарні правила та норми культури поведінки (27,7%), в свою чергу, середній рівень (60%) та низький рівень (12,3%), що показано на рисунку 1.7.

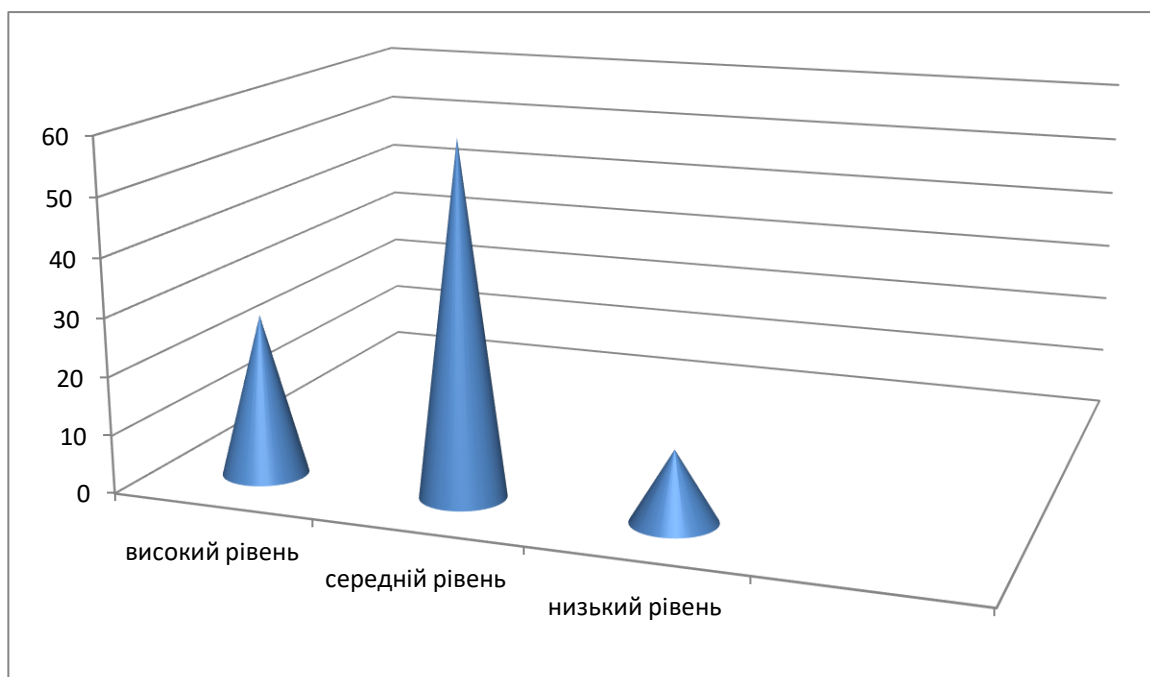

Рисунок 1.7. Аналіз результатів бесіди з метою виявлення рівня вихованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Використання методики «Сюжетні ілюстрації» з дітьми першого року навчання в закладі загальної середньої освіти було спрямоване на дослідження емоційного ставлення молодших школярів до моральних правил поведінки. Кожній окремій дитині було запропоновано розмістити ілюстрації так, щоб з однієї сторони лежали ті, на яких зображені хороші дії та вчинки персонажів, а з іншого – негативні.

Зокрема, високий рівень емоційного ставлення щодо моральних правил та норм поведінки продемонстрували 27,6% дітей, середній рівень вирізнили – 46,7% респондентів й низький рівень показали – 25,7%. Діти молодшого шкільного віку з високим рівнем сформованості культури поведінки правильно розміщували картинки, аргументували свій вибір, емоційно реагували, що виявлялося в невербальній комунікації.

Молодші школярі з середнім рівнем, правильно розкладаючи ілюстрації, пояснювали свої дії, емоційні прояви були виправдані, але висловлювалися вони недостатньо обґрунтовано.

Діти, які вирізнялися низьким рівнем, правильно розклали картинки, але не могли пояснити та аргументувати свій вибір, хоча прояв емоційних реакцій дітей був адекватним.

Для дослідження сталих, стійких проявів у поведінці дітей молодшого шкільного віку елементарних норм поведінки нами проведено спостереження протягом двох тижнів днів.

Основними показниками за час проведення спостереження були такі, як: самостійно, охоче, без нагадування вітається з оточуючими; так само самостійно прощається з людьми довкола, йдучи зі школи; звертається до свого вчителя, інших педагогів на ім'я та по-батькові, та на «Ви»; ввічливо звертається до дорослих і ровесників з проханням; дякує за допомогу та підтримку; доброзичливий у комунікації; самостійно вибачається у конфліктних ситуаціях; допускає чи не допускає агресію у спілкуванні; перебиває чи не перебиває під час розмови. За результатами спостереження виявлено, що високий рівень прояву культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в повсякденній життєдіяльності показали 28,8% респондентів, середній рівень – 45,6% та низький рівень – 25,6% (рисунок 1.8).

Рисунок 1.8. Аналіз результатів спостереження з метою визначення рівня сформованості культури поведінки.

Співпраця з батьками молодших школярів дозволила краще довідатись про дітей молодшого шкільного віку та їхніх батьків, зрозуміти спосіб життя сімей/родин, ознайомитися з домашніми умовами розвитку особистості молодших школярів.

Виявлено, що 17 % батьків мають середню освіту, 40 % – вищу, 23 % – професійно - технічну, 20 % – середньо-спеціальну.

В результаті анкетування, спілкування, бесід з батьками було виявлено рівень виховного потенціалу сімей стосовно виховання культури поведінки молодших школярів. У 20% – високий, 45% – середній, 35% – низький. Показники проілюстровано на рисунку 1.9.

1.9. Аналіз результатів відповідей батьків з метою визначення рівня сформованості культури поведінки молодших школярів.

Таким чином, результати констатуючого дослідження дали змогу виявити рівень сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку як такий, що потребує подальшого розвитку, підвищення та вдосконалення.

Висновки до 1 розділу

Перший розділ кваліфікаційної роботи присвячений теоретичним засадам розвитку культури поведінки молодших школярів.

Нами проаналізовано проблему розвитку культури поведінки в науковій літературі та нормативній базі. Розглянуто, проаналізовано, розкрито сутність понять «культура», «поведінка», «культура поведінки». Закценовано увагу, в межах дослідження, на важливій стратегії у вихованні культури поведінки, яка задекларована Новою українською школою – «педагогіка партнерства». Доведено, що даний підхід характеризується співпрацею учнів, батьків та вчителів, об'єднаних спільними цілями та прагненнями, що виступають добровільними та зацікавленими однодумцями у вихованні культури поведінки молодших школярів.

Охарактеризовано принципи виховання культури поведінки (природовідповідності, культуровідповідності; необхідності виховання дитини з раннього віку; наступності; права на свободу та самостійність з метою накопичення власного досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; спрямування на забезпечення єдності чуттєвого й раціонального у формуванні поведінкових навичок; виховання засобами народної творчості).

Розкрито сутність поняття культура поведінки молодшого школяра в позаурочній діяльності. Означено, що вихованням культури поведінки молодших школярів в позаурочній роботі слід розуміти сукупність способів організації та самоорганізації позаурочної діяльності молодших школярів у відповідності із морально-естетичними вимогами сучасного суспільства у процесі порівняння та зіставлення особистих «етичних інституцій» з соціальними очікуваннями оточення (батьки, вчителі, друзі). Розкрито, що виховання культури поведінки – дотримання основних принципів та правил людського співіснування, уміння правильно спілкуватися з оточенням (іншими людьми). Охарактеризовано складові структури культури поведінки

(культурно-гігієнічні навички, культура зовнішності, культура мовлення, культура спілкування, етикет, побутова культура (задоволення особистих потреб).

З'ясовано рівень сформованості культури поведінки молодших школярів, застосувавши констатувальне дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні рівнів сформованості культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку та виявлення особливостей виховання культури поведінки в молодших школярів в позаурочній роботі.

Результати емпіричного дослідження дали змогу з'ясувати рівень сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку як такий, який потребує подальшого підвищення.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Застосування оптимальних форм та методів виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності

В сучасному освітньому просторі, проблема морального виховання є особливо актуальною та значущою, адже деструктивний вплив соціальних негативних явищ, девальвація духовних цінностей, низький стан культури поведінки населення впливає на розвиток культури поведінки молодшого школяра. Загально відомо, що молодший шкільний вік виступає сенситивним періодом для закладення фундаменту майбутнього дорослого життя. Тому, як зазначено нами в першому розділі, питання культури поведінки учня початкових класів займає одне із перших місць у процесі позаурочної діяльності початкової школи задля ефективного виховання майбутнього громадянина незалежної України. Однією із важливих складових морального виховання в цілому є розвиток культури поведінки молодшого школяра, яку вчені розглядають як важливе соціальне, педагогічне і психологічне питання, від успішного вирішення якого залежить формування у майбутнього покоління високих духовних рис, природної інтелігенції та справжнього морального багатства. Значний вплив у дослідженні розвитку культури поведінки дітей молодшого шкільного віку мають праці науковців, зокрема з таких важливих питань як: морально-етичне виховання учнів початкових класів (В.Алексєєва, А.Богуш, В.Красневська, К.Слесик, І.Романова, Н.Яременко).

Спираючись на аналіз опрацьованих наукових джерел та, враховуючи результати констатувального експерименту, виникає необхідність означити організаційно-педагогічні умови розвитку культури поведінки молодших школярів, з метою підвищення її рівня.

Дефініція «умова» в науковій літературі розкривається як «вимога, необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь, як обставина, за якої відбувається або здійснюється щонебудь» (Гарбар, 2021, с. 254).

У змісті нашого дослідження організаційно-педагогічні умови тлумачимо як усвідомлено, цілеспрямовано створені ефективні обставини, за наявності котрих стає можливим досягнення певного якісного результату педагогічної діяльності у вихованні культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності.

Першою умовою, на нашу думку виступає – *застосування оптимальних форм та методів виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності.*

Детально розглянувши питання щодо розвитку в учнів початкових класів культури поведінки та усвідомлення необхідності використання цих правил у повсякденному житті, дзначимо, що діти молодшого шкільного віку вважаються сприятливими до формування основ культури поведінки. Здебільшого молодшим школярам характерне підвищення сприйнятливості до зовнішніх впливів, здатність до наслідування, оскільки здобутий власний моральний досвід дітей молодшого шкільного віку є відносно обмеженим, у зв'язку з віковими особливостями розвитку. Саме з цих причин вони надзвичайно вірять у правильність того, що транслюють їм дорослі, насамперед вчитель, як зразок безумовності моральних норм. Саме ця обставина відіграє ключову роль в ефективному сприйнятті молодшими школярами правил та норм культурної поведінки в соціумі. Важливо, в даному контексті, акцентувати на тому, що культура поведінки – це «сукупність форм повсякденної поведінки людини, в яких знаходиться зовнішнє вираження, моральні та естетичні норми цієї поведінки» (Алексеева, 2016, с. 18).

Розпочинаючи роботу з молодшими школярами, необхідно пам'ятати про здобутий досвід моральної поведінки до вступу в школу, адже засвоєні

культурні навички та звички не можуть бути однаковими. Тому вчитель початкових класів з перших днів перебування дітей в освітньому середовищі школи має присвятити час вивченню рівня їх вихованості. З означеною метою педагогу потрібно визначити, які у дітей молодшого шкільного віку знання про правила поведінки, які навички ними засвоєні, які можливі прогалини мають місце у їхньому вихованні. Проаналізовані результати дослідження сприятимуть оптимальній організації позаурочної роботи з молодшими школярами з врахуванням їхніх індивідуальних особливостей. Важливою умовою ефективного розвитку культури поведінки дітей молодшого шкільного віку виступає продумана система у системі виховної роботи вчителя.

Зауважимо, що істотною характеристикою мислення сучасних учнів початкових класів є скептичність, конкретність і ситуативність. Саме тому в роботі з дітьми молодшого шкільного віку не потрібно тільки обмежуватись якимись абстрактними повчаннями. Слід не лише завчити, як догму, правила та норми культурної поведінки, а й розкривати вимоги, зміст і, що важливо, необхідність їх використання у повсякденному житті, конкретизувати кожен вимогу, кожне окреме правило культурної поведінки, роз'яснювати, прогавати, тренувати, показувати власним прикладом, як саме потрібно поводитись у тих чи інших ситуаціях. Дитина молодшого шкільного віку має чітко усвідомлювати практичність та доцільність застосування того чи іншого, що від неї вимагають і навіть це їй.

Сам контекст позаурочної роботи з молодшими школярами стосовно розвитку у них культури поведінки прямо визначається умовами шкільного середовища, новим соціальним статусом дитини молодшого шкільного віку, більш широкими, у порівнянні з дошкільним віком, можливостями самоствердження та самореалізації. Тому доцільно за своїм змістом роботу проводити, на думку В.Красневської (2019), по таких основних напрямках:

- ознайомлення з правилами та нормами поведінки у закладі загальної середньої освіти;

- правилами індивідуальної гігієни та охайності зовнішнього вигляду;
- правилами культурного спілкування з людьми;
- правилами та нормами поведінки в домашніх умовах, на вулиці, в громадських місцях (Красневська, 2019).

У традиційній практиці шкільного середовища в цілому використовуються різноманітні методи та форми позаурочної роботи, з метою засвоєння молодшими школярами правил ввічливої поведінки, такі як *виховні години, етичні бесіди, збори, читання, аналіз і обговорення предметних творів дитячої художньої літератури, перегляд тематичних фільмів, театралізація творів й постановка етичних п'єс, організація сюжетних, рольових ігор*, в правилах яких передбачено дотримання норм культури поведінки: «У супермаркеті», «Бібліотечний всеобуч», «На Новій пошті», «Зустрічай гостей», «Подорож по місту ввічливих», «Чарівне слово», «А хто більше?», уроки ввічливості тощо.

Поряд із словесними формами позаурочної роботи досвідчені вчителі початкових класів реалізують систему *інтерактивних вправ*, у ході яких навички культури поведінки усвідомлюються, конкретизуються, закріплюються. Вагоме місце у системі позаурочної роботи у розвитку культури поведінки дітей молодшого шкільного віку займає ознайомлення їх з правилами для учнів початкових класів та формування у дітей звички дотримуватися, послуговуватися цими правилами. Кожне те чи інше правило молодші школярі повинні не тільки зрозуміти та усвідомити необхідність його виконання на компетентнісній основі, тобто конкретно знати, як застосовувати, яких способів культури поведінки дотримуватись.

Вагому роль у усвідомленні дітьми молодшого шкільного віку правил для учнів мають наступні форми позаурочної роботи: етичні бесіди на актуальні теми: «Що означає успішно рухатись по траєкторії освітнього успіху», «Що таке домашні завдання», «Чому не бажано запізнюватись на заняття», «Як я допомагаю батькам», «Чи вмію я дружити» тощо. Запам'ятовувати та компетентнісно втілювати у повсякденне життя дітей

молодшого шкільного віку правила культурної поведінки для учнів початкових класів допомагає *організація різних ігор*, в тому числі *сюжетно-рольових*. Запам'ятовуванню правил культури поведінки для учнів початкових класів допомагає вивчення *тематичних віршів*, у зміст яких викладено правила культури поведінки (Новик & Рибитва, 2020, с.141).

Доцільно означити, що важливе місце у системі позаурочної роботи у розвитку культури поведінки молодших школярів мають посідати питання індивідуальної гігієни, чистоти та охайності. Звички й навички дотримання особистої гігієни і охайності виробляються у ранньому дитинстві. Привчають дітей молодшого шкільного до охайності системно – щоденно, застосовуючи різноманітні щоденні рутини (миття рук до їди, після занять з мистецтва, прибирання робочого місця, охайного складання свого змінного одягу тощо).

Однак, першорядну роль у системі позаурочної роботи з розвитку культури поведінки молодших школярів займає вироблення в дітей навичок та культурної комунікації з людьми, культурної розмовної поведінки у сім'ї/родині, на вулиці, в транспорті та у громадських місцях. При цьому вагоме значення надається вихованню культури мовлення, прищеплення культурних та ввічливих способів поведінки, перебуваючи за столом, у кінотеатрі та театрі, на вулиці й у громадському транспорті. Для того, щоб діти молодшого шкільного віку запам'ятали суть та значимість правил і постійно послуговувалися нами у повсякденному житті, варто використовувати бесіди й тренінги орієнтовно на такі теми: «Звідки та для чого з'явилися правила поведінки?» «Поважай людей, які Тебе оточують», «Бережливо стався до свого і чужого часу», «Що означає піклування» тощо.

Важливим в організації позаурочної роботи, з метою розвитку культури поведінки, за переконаннями І.Романової (2014), є «поступове вироблення в учнів звички постійно дотримуватися конкретних правил моральної поведінки. Ці правила ґрунтуються на простих нормах моральності, як наприклад: допомагай іншим, не будь жадібним, не відмовляйся від

доручень, поведь себе ввічливо з товаришами, із старшими. Порушення цих норм суворо засуджується колективом» (Романова, 2014).

В основі реалізації завдань розвитку культури поведінки молодших школярів, на нашу думку, має лежати синтез українського загальнолюдського досвіду, менталітету, морально-етичних цінностей та особливостей української культури. Саме тому *джерела української народної педагогіки*, в яких закарбований досвід народу стосовно виховання підростаючого покоління є цінним ресурсом в оптимізації ефективних форм та методів розвитку культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Погляди українського педагогічного етносу на мету, завдання і методи виховання виступають відмінним засобом виховного впливу. У народних скоромовках, потічках, прислів'ях, казках, легендах, іграх чітко сформульований ідеал виховання майбутнього покоління справжніх українців, викарбовано морально-духовні якості, що притаманні вихованій людині. До прикладу, в *прислів'ях* зібрані детальні правила та норми культурної поведінки, що про трансльовані в дотепних формах і виразах, що прекрасно полегшує їх усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку (Додаток А).

Українські народні казки вміщують безцінні відомості про форми й способи культурної поведінки, а також про результати (наслідки) недотримання визначених норм (Додаток А).

Виховна цінність народної гри для молодшого шкільного віку, з метою розвитку культури поведінки, полягає в тому діти «одягають» на себе певні ролі, перевтілюються в персонажі та виконують ігрові дії. А це, в свою чергу, потребує усвідомленого дотримання окреслених правил та норм культури поведінки.

В.Сухомлинському належить крилата фраза, яка стала базовою основою всього того, що вміщує у собі гра. Класик ніби закликав: «Навчайте граючись, а граючи навчайте» (Сухомлинський, 1988). Ось такі прості слова

просякнуті неабиякою таємницею, яку видатний український педагог пропонує розкрити перед дітьми молодшого шкільного віку.

К.Ушинський вважав ігрову діяльність найважливішим видом діяльності дитини молодшого шкільного віку. Вказував, що саме через гру молодший школяр пізнає всі таємниці навколишнього світу. Отже, досвідчені науковці переконливо, доводять що гра – дуже важливий засіб пізнання, вона і виховує, і навчає, і розвиває.

Зауважимо, що потреба у ігровій діяльності ніколи не зникне, особливо для виховання культури поведінки молодших школярів. Для дитини молодшого шкільного віку особлива цінність гри полягає не лише в тому, що вона уможлиблює загальне, так і фізичне, духовне зростання, а й у плані готовності до різних сфер повсякденного життя. Гра для дитини молодшого шкільного віку наділена ще й дослідницьким характером, який дає змогу структурувати та моделювати все те, що існує за її межами. Саме у грі молодший школяр швидше знайомиться з правилами та нормами культури поведінки – з навколишнім світом природи, з людським оточенням; швидше опановує навички та звички культури спілкування.

Основна роль вчителя початкових класів під час організації ігрової діяльності – створити таку інтеграцію дитини молодшого шкільного віку в доросле життя з його, на жаль, жорсткими правилами, щоб не зашкодити їй головним чином. Будь-який методичний інструментарій ігор виправданий ще й психологічно: у ігровій діяльності діти молодшого шкільного віку безтурботні, психологічно вільні, розкуті і тому більше, ніж у будь-якій ситуації, здатні на повне вираження свого індивідуального «Я». Саме тому важливим стає таке завдання для вчителів початкової школи: надати можливість кожній дитині молодшого шкільного віку самореалізуватися, самовиразитися в позаурочній діяльності.

Для підвищення рівня виховання культури поведінки рекомендуємо використовувати такі ігрові форми:

- дидактичні ігри проблемного характеру (Уяви, що було б на землі, якби раптом зникли всі рослини та тварини (звірі, птахи)?);
- сюжетно-рольові ігри («Мій день народження», «Відвідування хворого друга/подруги»);
- ігри на Ранкових колах та перервах (в позаурочний час) «Доброго дня», «Лікар»;
- ігри-театралізації (Родина столових приборів», «Охайно і Неохайно»);
- вправи-тренінги, комунікативні ігрові ситуації, етичні тренінги за Н.Шурковою («Людина, яка поруч», «Скринька життєвих ситуацій», «Комплімент», «Вітання»);
- ігри (командна робота) «Чарівний стілець», «Корзинка грецьких горіхів», «Пропоную-обираю», які одночасно є й груповою формою роботи і щирою розмовою про ті нагальні проблеми, які перешкоджають молодшому школяру, які він не в змозі самотійно вирішити.

Більшість із запропонованих ігрових вправ вибудовано в практичній техніці «незакінченого діалогу», цілком слугують підтвердженням справедливості твердження, «що справжнє життя особистості є доступним лише завдяки діалогічному проникненню в нього». Основна ціль використання сучасних виховних ігор-справ в позаурочній роботі – допомогти дітям молодшого шкільного віку вдивлюватися, прислуховуватися, розуміти інших людей, бути здатними відгукуватися на їх проблеми, надавати звичним повсякденним життєвим ситуаціям гуманістичної кольористики.

Використання таких різновекторних ігрових форм дає змогу покращити партнерські взаємини у зв'язках «вчитель-учень», «школяр-школяр», «учень-інші люди» тощо, сприятиме, на нашу думку, практичній реалізації підвищення рівня виховання культури поведінки,

через встановлення суб'єктно-суб'єктивних взаємин між вчителем і учнями початкових класів (Желан, 2014).

На сучасному етапі розвитку національної системи виховання надважливо залучати до процесу розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку українські класичні народні дитячі ігри. Національні дитячі ігри характеризуються глибокою мудрістю, вміщують у собі величезний ресурс виховного потенціалу. Вони органічно сприймаються українськими дітьми молодшого шкільного віку, й за формою, і за змістом.

Безумовно, гра так подобається дітям. Адже, що ігрова діяльність дарує радість та захоплення, оскільки сам її хід сповнений несподіванок, а результат – завжди таємниця. Проте, окрім суб'єктивного сприйняття, є, безперечно, глибинний вплив гри на дитину, на базові сфери її життєдіяльності (фізична, емоційно-вольова, інтелектуальна та духовна (ціннісно-сміслова).

Зазначимо, що гра – це, як правило, емоційне переживання, тому найбільш активно виступає саме емоційна сфера дитини молодшого шкільного віку. Це подібне до того, як під час перегляду захоплюючого кінофільму глядачі стають частиною його подій, так, в свою чергу, і в ході цікавої, продуктивної гри молодші школярі можуть забувати про все інше. Рухлива гра визначається не тільки емоційною сферою, а й активізується фізична сфера дитини молодшого шкільного віку (статистична з точки зору рухливості тіла школяра – це логічні ігри, ігри на розвиток кмітливості, де разом з емоційною стимулюється інтелектуальна сфера.

Як відомо, що в початкових класах емоційній сфері учнів приділяється ледве частка уваги, на відміну від старших класів. Проте з точки зору гармонійного розвитку дітей молодшого шкільного віку теж існують певний дисонанс та диспропорції. Ігри чи ігрові ситуації, що застосовуються, впливають на розвиток переважно емоційну сферу в поєднанні з фізичною, чи емоційну з інтелектуальною. Важливо не залишити, на нашу думку, поза увагою ігри й тренінги духовно-моральної

спрямованості, з метою виховання культури поведінки. Оскільки саме вони викликають та вкорінюють найвищі емоційні стани й почуття людини, допомагають розвивати у дітей молодшого шкільного віку духовні, гуманістичні та екологічні ціннісні орієнтири, які сьогодні так потрібні та необхідні, адже вони практикоорієнтовані («Врятування струмочка від забруднення», «Ділись радістю», «Заспокій іншого»).

Тим паче, як заповідає стародавня народна мудрість «Що посієш, те й пожнеш» –, отож, які риси матимуть сьогодні діти, такі матиме й майбутній український світ, в якому жити всім (Додаток А).

Таким, чином, можна означити, що питання розвитку культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності виступає на одне з провідних місць у процесі виховання майбутнього громадянина української держави. На допомогу вчителю початкових класів приходять як традиційні форми і методи, так й інноваційні, які побудують моральний каркас знань та збагатять молодших школярів досвідом культурної поведінки.

Успіх в позаурочній роботі з молодшими школярами у прищепленні їм навичок та звичок культури поведінки, на нашу думку, можливий лише в тому випадку, коли вчителем реалізується партнерська взаємодія не тільки з дітьми у позаурочній діяльності, а, безпосередньо, в дитячому колективі організовується роз'яснювальна робота з батьками, яка спрямована на те, щоб навички, які прищеплюються молодшим школярам, закріплювалися в домашніх умовах. Необхідно на батьківських зібраннях різного формату, провести цикл тренінгів, до прикладу, за такою тематикою: «Поведінка батька й матері – головний чинник ефективного морального виховання дитини», «Навички культури спілкування», «Культура мовлення», «Виховання ввічливості – на часі завжди», «Формування у дітей молодшого шкільного віку навичок особистої гігієни й охайності», «Моя поведінка на вулиці та в громадських місцях», «Правила культури поведінки й обов'язки дитини у сім'ї/родині».

2.2. Підвищення рівня професійної компетентності вчителів із використанням можливих методів та прийомів в позаурочній роботі у вихованні культури поведінки молодших школярів

Охарактеризувавши першу організаційно-педагогічну умову, ми неодноразово стикалися з важливою проблемою – провідна роль вчителя у вихованні культури поведінки молодших школярів. В ході констатувального експерименту одним із наших завдань було опитування вчителів початкових класів щодо готовності до виховання культури поведінки у молодших школярів у позаурочній діяльності. В основу цього розділу покладено шляхи вирішення недостатнього рівня культури поведінки молодших школярів. Згідно з даною обставиною нами запропоновано організаційно-педагогічні умови, які б сприяли успішному вихованню культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку.

Вагомий чинник – це авторитет і культура вчителя (допомога, довіра, любов, порада, ласка, щирий інтерес до учнівських починань, що становлять фундамент доброзичливих партнерських відносин із дитиною); позитивний настрій та сприятлива атмосфера (мікроклімат доброзичливості, активна продуктивна діяльність розвивають у дітях молодшого шкільного віку потяг до зайнятості, бажання та пізнавальний інтерес до нового і альтернатива використання цих знань в житті); зв'язок вчителя, дітей і сім'ї, що надає можливість зберегти єдність вимог та наступність у системі виховної роботи); дотримання збалансованого режиму дня, що запобігає перевтомленню, дає можливість вистроїти стереотип поведінки; оптимально організована стабільна обстановка (цікаве, пізнавальне, розвивальне унаочнення, дидактично-методичні посібники, сучасні іграшки, які дають змогу дітям молодшого шкільного віку віднаходити заняття за інтересами і цим самим запобігають порушенню поведінки) (Желан, 2014).

З метою обґрунтування організаційно-педагогічних умов нами розкрито орієнтовну структуру виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку, що зображено на рисунку 2.1.

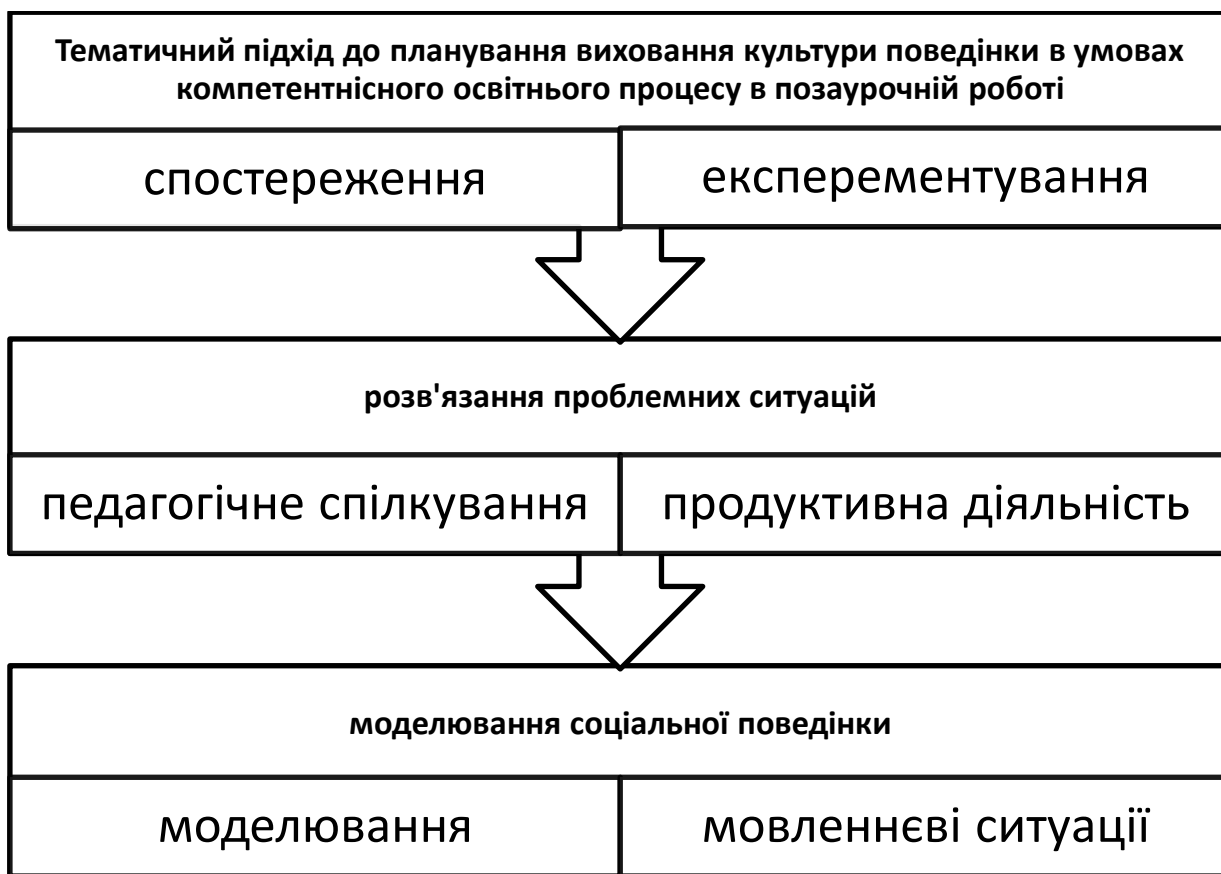

Рисунок 2.1. Структура виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності.

З метою підвищення рівня та закріплення, розширення уявлень дітей молодшого шкільного віку про сутність культури поведінки та її розуміння, розвитку морально-етичного досвіду нами запропоновано використання таких методів, як роз'яснення, показ, інтерактивні вправи, нагадування, привчання, виховуючі ситуації, контроль, оцінка, етичні бесіди, колективне читання художніх творів, перегляд мультфільмів та фільмів, лялькових спектаклів, інсценізацій із моральним підтекстом, позитивний приклад, надихання та заохочення, введення правил культури поведінки, екскурсії, прогулянки, пізнавальні ігри.

Задля розширення знань дітей молодшого шкільного віку щодо культури поведінки та її інтерпретації доцільно використовували цикл етичних бесід із теми «Який я», «Який Ти», що дасть можливість та уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розвивати асоціативне та

критичне мислення, спостережливість, увагу, розвивати навички культури поведінки.

Так, метод роз'яснення допоможе дитині молодшого шкільного віку усвідомити, чому саме так потрібно вчинити в тому чи іншому випадку чи ситуації; метод заохочення активізує дітей молодшого шкільного віку до пізнання, вибору адекватної, прийнятної поведінки, а консультування у випадку негативного вчинку спрямоване на появу бажання вчинити краще, добре; етичні бесіди та розвиваючі проблемні ситуації розвивають у дітей молодшого шкільного віку об'єктивність в оцінюванні подій, допомагають їм орієнтуватись у нестандартних ситуаціях та вчиняти відповідно до норм культури поведінки; показ, інтерактивні вправи, привчання, консультування, надихання, нагадування, модераторство та оцінка власної поведінки спрямовані не лише на надання зразку поведінки, але й на виявлення рівня засвоєння та вірності виконання тої чи іншої норми, правила, тобто в цілому, розуміння норм поведінки.

Саме з цією метою нами обґрунтовано наступну другу організаційно-педагогічну умову – *підвищення рівня професійної компетенції вчителів із використанням можливих методів та прийомів в позаурочній роботі у вихованні культури поведінки молодших школярів.*

Удосконалення рівня професійної компетентності вчителів початкових класів з проблеми виховання культури поведінки молодших школярів – одна із основних стратегій реформування сучасної системи освіти.

Основний нормативно-правовий документ Міністерства освіти і науки України – Закон України «Про освіту») засвідчує: «Педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру» (Закон України «Про освіту»).

Тому на сучасному етапі реформування системи освіти і виховання в українській державі особливої занчності набуває проблема підвищення рівня професійної компетентності вчителів початкових класів.

Важливо зацентувати, що в нинішніх сучасних умовах модернізації освіти радикально трансформується статус вчителя, його професійні функції, відповідно до цього і зростають вимоги до його фахової компетентності, власне рівня професіоналізму. Яскравими показниками актуальності професійної компетентності є неминучі зміни, що відбулися в галузі суспільної свідомості, суспільних запитів. Зокрема професійній компетентності та педагогічній культурі вчителя початкових класів притаманні широкі можливості розвитку та стабільності суспільства в цілому, адже вони виступають, до прикладу, гарантом у вирішенні проблем питань між старшими та молодшими поколіннями, сприяють адаптації до нових суспільних викликів та умов, більш оптимальному процесу соціалізації підростаючого покоління тощо.

Отже, розкриваючи зміст другої організаційно-педагогічної умови, актуалізуємо необхідність всебічного вивчення такого феномену, як підвищення професійної компетентності вчителя початкових класів, з метою виховання культури поведінки молодших школярів.

Сам термін «компетентність» з'явився в педагогічних джерелх порівняно не так давно і не є на сьогодні вичерпно дослідженим. Така дефініція «компетентнісна освіта», як результат певного освітнього рівня, розпочав своє існування у 60-х роках минуло століття у Сполучених Штатах Америки, Великобританії та Німеччині. На відміну від поняття «кваліфікація» термін «компетентність» включає не лише професійні знання, уміння і навички, а й такі особистісно-професійні риси, як ініціативність, здатності до співробітництва, командної роботи, уміння адекватно оцінювати ситуацію, логічно та критично мислити, здобувати, відбирати та аналізувати інформацію. Точніше кажучи, особистість може стати компетентною тільки після засвоєння нею потрібної інформації, знань та практичного досвіду. Як бачимо, у розвитку компетентної особистості освіта відіграє пріоритетну роль. У сучасній українській педагогіці термін «компетентність», який описує остаточний результат навчання, починався

використовуватися лише з останньої чверті ХХ століття. В енциклопедичному словнику (1983 р.) є терміни «компетенція» і «компетентність», де вони ототожнюються. Словник іншомовних слів (1985 р.) відокремлює ці дефініції.

Дефініції компетентностей та компетенцій науково розкрито дослідниками країн Європейського союзу в середині 80-х років двадцятого століття (Р.Бадер, Д. Мертенс, А.Шелтон тощо). Європейські дослідження тлумачать поняття «компетентність» як загальне, ключове або базове вміння, ключову кваліфікацію. Ними означено також термін «компетентність» як здатності успішно задовольняти особисті й соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання, задля успішного професійного становлення (Вайндорф-Сисоєва, 2014).

В продовж 80-тих років поняття «компетентність» суттєво розширюється та набуває комплексної характеристики інтелектуальних, фізичних, політичних, соціальних, моральних й естетичних знань, отриманих особистістю як у процесі здобуття освіти, так і з інших пізнавальних джерел, які знаходяться в таких сферах, як навчання, трудова діяльність, культура, мистецтво, політика, екологія, економіка, навколишнє середовище. Більшість означених напрямів формують компетентність людини, створюючи сприятливі умови для всебічного розвитку особистості.

Означимо орієнтовну формулу компетентності, яку проілюстровано на рисунку 2.1.

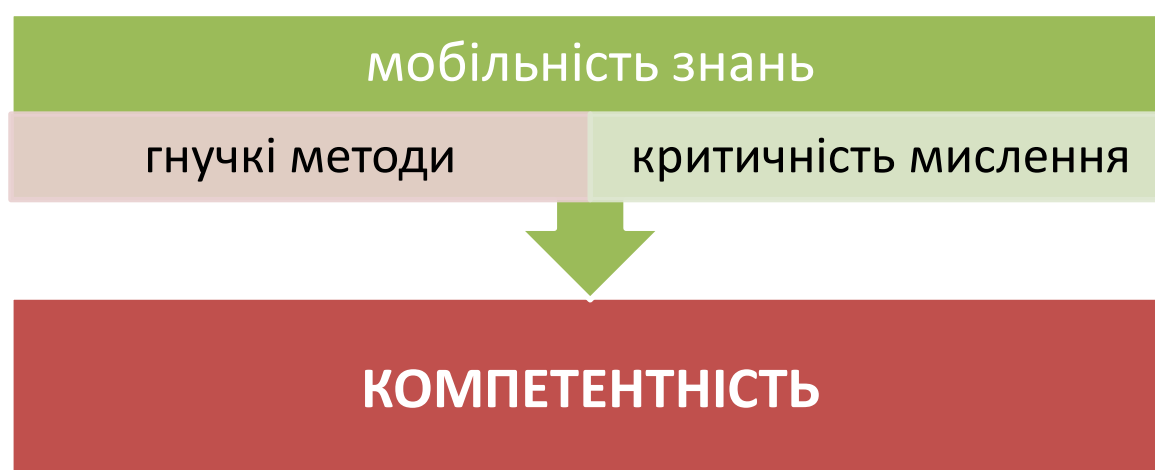

Рисунок 2.2. Формула компетентності вчителя початкових класів, з метою розвитку культури поведінки молодших школярів.

У наш час неоднозначно в науці трактуються визначення понять «компетентність», «професійна компетентність».

Науковці тлумачать *професійну компетентність* як:

- «певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, як оволодіння людиною здатністю й уміннями виконувати визначені професійні функції;
- професійну готовність та здатність суб'єкту праці до виконання задач і обов'язків щоденної діяльності;
- наявність спеціальної освіти, глибокої загальної й спеціальної ерудиції, постійне підвищення власної науково-професійної підготовки;
- потенційну готовність розв'язувати задачі зі знанням справи» (Потапчук, 2018, с. 237).

За переконаннями вчених, *ознаками професійної компетентності* виступають: «загальна сукупність об'єктивно необхідних знань, умінь та навичок; уміння правильно їх застосувати під час виконання своїх функцій; знання й прогнозування можливих наслідків певних дій; результат праці людини; практичний досвід; гнучкість методу; критичність мислення; а також професійні позиції, індивідуально-психологічні якості» (Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів, 2018).

Дослідник М.Мазурок, вказує, що «професійна компетентність – це складне утворення, що вміщує комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, що забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність побудови навчально-виховного процесу» (Мазурок, 2013, с. 58).

Проаналізувавши погляди вчених, означимо, що професійна компетентність може бути окреслена як здатність посадової особи ефективно

реалізовувати (вирішувати) фахові завдання, що відносяться до її компетенції.

Вчені загалом визначають професійну компетентність як «сукупність певних ознак: наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості у вирішенні професійних завдань» (Мазурок, 2013).

При цьому виділяючи чотири *види професійної компетентності*:

- функціональна компетентність (застосування професійних знань);
- інтелектуальна компетентність (здатності аналітично мислити і комплексно підходити до виконання своїх професійних обов'язків);
- ситуативна компетентність (оперативна діяльність в залежності від професійної ситуації);
- соціальна (використання комунікативних й інтеграційних здібностей у вирішенні фахових завдань).

Отож, термін «компетентність» (від лат. *competens* – відповідний, здібний) тлумачиться, як «коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі» (Гончаренко, 1997).

Під *професійною компетентністю вчителя* розуміють особистісні можливості педагога, що дозволяють йому самостійно і ефективно реалізовувати цілі освітнього процесу. Зауважимо, що для цього необхідно володіти педагогічною теорією, вміти застосовувати ці знання в практичній діяльності. Отож, педагогічна компетентність вчителя – це поєднання його теоретичної та практичної готовності у реалізації педагогічної діяльності.

В контексті нашого дослідження, розкриємо рівні професійної компетентності вчителя початкових класів, з метою виховання у молодших школярів культури поведінки.

Репродуктивний рівень професійної компетентності вчителя (дуже низький) визначається тим, що педагог має здатність розповідати учням початкових класів те, що знає сам. Метою занять виступає стихійна

інтерпретація, без урахування знань молодших школярів. Опрацювання навчальної літератури використовує мінімально. Зміст пізнавальної інформації вибирає несистемно, у зв'язку з цим він виступає просто концентрацією інформації. У викладанні переважають традиційні, класичні методи одностороннього пояснення, коли молодші школярі пасивно сприймають матеріал. Структурні елементи методичної архітектоніки занять не обґрунтовані та, здебільшого, не чіткі. Спроектowana модель виховних справ з виховання культури поведінки носить декларативний характер.

Адаптивний (низький) рівень професійної компетентності характеризується тим, що вчитель початкових класів вміє пристосовувати свою інформативну доповідь до ознак певної учнівської аудиторії. Мету та структурну композицію занять визначає адекватно рівню розвитку молодших школярів, але не володіє навичками варіювання методами та засобами пізнавальної, виховної діяльності. Методи активації застосовує не системно та рідко.

Локально-моделювальний (середній) професійної компетентності полягає у тому, що вчитель володіє стратегією виховання молодших школярів, знаннями та навичками з окремих розділів інформації. Мета та цілі професійної діяльності обумовлені, але не вивчені рівні засвоєння дітьми молодшого шкільного віку базису знань та застосування відповідних їм форм й методів роботи. Переважно використовує традиційні методи та прийоми піднальвальної діяльності молодших школярів і формувального оцінювання їхніх знань. Активізація діяльності молодших колярів здійснюється без глибинного, критичного дидактичного обґрунтування.

Системно-моделювальний (високий) професійної компетентності характеризується тим, що вчитель початкових класів володіє стратегією виховання школярів, оперує знаннями й навичками стосовно виховання культури поведінки в цілому. Мету, завдання та архітектоніку видів робіт обирає відповідно до індивідуальних та вікових особливостей дітей, значення пізнального матеріалу в освітньому рпроцесі і в інтеграції з іншими

знаннями. Моделює ступень засвоєння з питань культури поведінки і використовує відповідні форми й методи навчально-пізнавальної діяльності та контролю. Зміст реалізується у відповідності до мети – ефективного виховання культури поведінки молодших школярів. У процесі роботи переважають інтерактивні методи та форми, що відповідає потребам активізації діяльності учнів початкових класів в позаурочній діяльності, їх запитам, мотивам та інтересам.

Творчий (дуже високий) професійної компетентності полягає в тому, що педагог в позаурочній роботі з молодшими школярами використовує стратегії перетворення пізнавальної інформації як засобу формування особистості. Мета, завдання архітектоніка занять відповідають потребам формування мислення та рівню культури поведінки учнів. У розробці системи занять, використовується компетентнісний підхід. Форми й методи роботи з виховання культури поведінки учнів початкових класів в позаурочній діяльності підпорядковані меті реалізації алгоритмічно дійсного і творчого рівня засвоєння матеріалу, проєктує діяльність та культуру поведінки молодших школярів у конкретних ситуаціях.

Розкривши рівні професійної компетентності вчителя початкових класів, виникає необхідність спроектувати шляхи підвищення професійної компетентності вчителя, з метою виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Основними *шляхами підвищення рівня професійної компетентності вчителів* із використанням можливих методів та прийомів в позаурочній роботі у вихованні культури поведінки молодших школярів, на нашу думку, є:

- *оцінювання професійних компетентностей вчителя початкових класів під час сертифікації*. Оскільки сертифікація педагогів покликана виявляти найбільш талановитих вчителів початкової школи. Державна служба якості освіти використовує конкретні критерії та вимірювані індикатори, задля об'єктивної оцінки компетентностей вчителя початкових класів у процесі вивчення їхнього професійного досвіду роботи. Професійна

компетентність вчителя у вихованні культури поведінки молодших школярів – це результат творчої професійної діяльності, і, що не менш важливо, інтегрований показник особистісно-діяльнісної сутності фахівця. Поняття професійної компетентності вчителя з виховання культури поведінки учнів початкових класів є показником єдності теоретичної та практичної готовності педагога здійснювати педагогічну діяльність і характеризує, в цілому, його професіоналізм.

- формування методичного середовища або професійна партнерська взаємодія з колегами, тобто активна участь у колективних та групових семінарах, конференціях, круглих столах, методичних об'єднаннях з проблем виховання культури поведінки у молодших школярів через реалізацію інноваційних форм виховної роботи: командна співпраця у творчих групах, дослідній роботі, діяльність у консультативно-методичних групах, участь у педагогічних чи психологічних тренінгах, участь у професійних форумах та чатах, щодо вивчення актуальних проблем з виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку, методичних фестивалів, педагогічних панорамах, презентаціях, КВК, участь у діяльності закладу загальної середньої освіти (школа молодшого вчителя, переймання передового педагогічного досвіду, професійної майстерності), педагогічних дискусіях, методичних аукціонах, методичних дискусіях, проблемних педагогічних столах, вчительських консиліумах, ділових рольових іграх, дебатах, онлайн вебінарах, методичних мостах, клубах творчих вчителів, творчих салонах, освітянських вечорах, аналізі деструктивних ситуацій, фокус-групах, ігровому педагогічному конструюванні; панорамі методичних компетентностей, захисті творчих кооперативних проєктів, програм, передових педагогічних ідей; підготовка й видання вахових друкованих видань з проблем виховання культур поведінки молодших школярів.

формування динамічної, гнучкої системи безперервної освіти вчителя початкових класів.

1. Інноваційний підхід вчителя у вдосконаленні рівня професійної компетентності з проблем культури виховання молодших школярів як в атестаційний, так і в міжатестаційний період. Діяльність з підвищення кваліфікації у міжатестаційний період може бути врахована під час атестації педагога з умов підтвердження сертифікатами (участь у проведенні онлайн семінарів, творчих ділових столів, наукові дослідження, розробка та публікація науково-методичних матеріалів, авторські програми, робота в складі творчих груп, участь у професійних конкурсах, до прикладу «Вчитель року» тощо);

2. Самоосвіта вчителя – самовдосконалення професійних знань епізодично чи планово, саморозвиток, генерування нових ідей, пошук шляхів професійної самореалізації; здійснення безперервного навчання, адже « справжній вчитель живе доти, доки він учень»;

3. Складання плану самовдосконалення професійних компетентностей: аналіз та вивчення передового досвіду, проведення відкритих занять, самоаналіз занять, спостереження та обговорення відкритих занять колег, участь у педагогічних конкурсах;

4. Цілеспрямована систематична діяльність над дослідженням методичної теми;

5. Створення та оприлюднення творчого портфоліо вчителя початкових класів – методична скринька особистої бази найкращих занять з позаурочної роботи, цікавих інтерактивних форм, методів, прийомів, методичних знахідок в позаурочній діяльності, особисті наочні засоби (презентації, мультимедійна добірка), дидактичних матеріалів, ефективних педагогічних технологій, що відображають зусилля вчителя початкових класів, успіхи чи досягнення з проблеми виховання культури поведінки у молодших школярів в позаурочній діяльності, індивідуальної творчої тематики дослідження з даної проблеми. Оскільки в портфоліо відображаються зразки робіт у друкованому вигляді, відеоматеріали, щоденники рефлексії, зразки найкращих дитячих робіт, фотозвіт;

6. Саморозвиток, удосконалення ефективних методів, форм і прийомів партнерської взаємодії з молодшими школярами; вироблення індивідуально-творчого стилю роботи педагога;

7. Рефлексія власної педагогічної діяльності (через правдиву, об'єктивну самооцінку – рух до самореалізації); систематичне ведення щоденника професійної рефлексії, в якому вчитель, залишаючись наодинці з собою, обмірковує власний педагогічний досвід, оптимальні види діяльності, проєктує нові шляхи впровадження творчих планів, прогнозує стратегії для покращення діяльності з проблем культури поведінки молодших школярів, визначає успіхи або невдачі, планує комунікативну стратегію занять тощо;

8. Самокорекція – як виконання поставлених перед собою професійних завдань у міжтестастійний період.

- *створення інформаційно-освітнього середовища з рівноправним доступом всіх колег до особистих професійних інформаційно-освітніх ресурсів: онлайн бібліотека; Інтернет; медіа- та відеотека педагогічних напрацювань, реєстр програмних педагогічних засобів з проблем виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності.*

- *готовність до провадження інноваційної діяльності, пріоритет у виборі інноваційних педагогічних технологій: адаптація сучасних науково-методичних концеп, упровадження освітніх ефективних технологій виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності, переведення освітнього процесу на продуктивний технологічний рівень, тобто попереднього проєтування освітнього процесу з урахуванням дидактичних цілей і реального рівня засвоєння молодшими школярами питань культури поведінки; реалізація науково-методичного супроводу в організації позаурочної роботи; систематичне поповнення особистого арсеналу інтерактивними формами (заняття-тренінг, заняття-дослідження, перерва-панорама, заняття-пошук, заняття-заочна мандрівка, практикум, заняття-композиція, заняття-діалог, ранкове коло-тематичної атестації;*

організація та забезпечення власного творчого педагогічного процесу, адже підвищення фахової компетентності можливе тільки у творчості.

- *організація пошукової, науково-дослідної діяльності* вчителів початкових класів та молодших школярів з проблем виховання культури поведінки: науково-дослідна робота вчителя, друк та публікація у фахових науково-публіцистичних виданнях, апробація в інноваційного режиму передових ефективних ідей педагогів-новаторів з проблем виховання культур поведінки; створення авторської методики викладання, педагогічної технології; аналіз та узагальнення власного професійного досвіду, створення методичних рекомендацій для вчителів і учнів початкових класів, оприлюднення комп'ютерної презентації результатів дослідження, чи проведення онлайн вебінару; дослідно-експериментальна діяльність вчителя; застосування на практиці в процесі позаурочної роботи результатів інноваційного педагогічного досвіду; поширення набутого й апробованого перспективного досвіду з проблем виховання культури поведінки молодших школярів, оприлюднення індивідуальних методичних доробок на педагогічних нарадах, методичних об'єднаннях, педагогічній пресі, Інтернет-виданнях (власний сайт, веб-сторінка); організація і проведення майстер-класів, систематична активна участь у наукових, методичних семінарах, творчих дискусіях, педагогічних мостах, навчальних тренінгах з проблем виховання культури поведінки молодших школярів.

- *підвищення загальноосвітнього й культурного рівнів* – систематичне відвідування кінотеатрів, театрів, музеїв, читання фахової та класичної літератури, актуальної професійної преси; знайомство й спілкування з цікавими людьми, майстрами педагогічної справи, творчими особистостями, колегами-однодумцями.

Отже, аналіз проблеми професійної компетентності та організаційно-педагогічних умов, що сприяють професійному зростанню вчителя дають можливість більш якісно вивчити процес удосконалення професійно-педагогічної майстерності педагога, вивчити освітню ситуацію з різних

сторін та ракурсів, визначити цілі та завдання з проблеми виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності, відповідно до чого повинен відбуватися процес підготовки майбутнього вчителя, а самому ж педагогу – означити особистий рівень професійної компетентності та спроектувати індивідуальну траєкторію руху професійного зростання, спрогнозувати орієнтовну модель самотворення, саморозвитку та самовдосконалення, оскільки професійна компетентність вчителя – це показник творчої фахової діяльності, інтегрований результат особистісно-діяльнісної сутності освітянина. Забезпечення реалізації другої організаційно-педагогічної умови – підвищення рівня професійної компетентності вчителів, на нашу думку, значно підвищить рівень виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності.

2.3. Залучення батьків до організації позаурочної роботи з метою підвищення психолого-педагогічних знань про виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку

Результати проведеного констатувального дослідження показали, що батьки недостатньо обізнані із проблеми виховання культури поведінки їхніх дітей. З цією метою пропонуємо забезпечення третьої організаційно-педагогічної умови – *залучення батьків до організації позаурочної роботи з метою підвищення психолого-педагогічних знань про виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку.*

Доцільно, на нашу думку, до процесу позаурочної роботи системно залучати батьків через розширення тематики етичних бесід. Належну увагу слід приділяти партнерській співпраці вчителя, дітей та батьків засобами дидактичних, пізнавальних бесід, тренінгів, сюжетно-рольових ігор та інших ефективних форм діяльності, з метою обізнаності батьків з проблем виховання культури поведінки. Батьки, в перспективі, зрозумівши значення їхнього виховного впливу, стануть більше приділяти увагу вихованню культури поведінки їхніх дітей. Саме така стратегія сприятиме вихованню

культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Адже, сім'я/родина відіграє визначальну роль не тільки у розвитку особистості молодших школярів, а й українського суспільства в цілому. Сім'я разом зі закладом освіти створює той найважливіший фундамент чинників, факторів та умов виховного середовища, який визначає ефективність всього освітнього процесу.

У нормативній базі вказано, що «в основу національного виховання мають бути покладені принципи єдності сім'ї і школи, наступності і єдності поколінь. Школа має продовжувати родинно-сімейне виховання, працювати в тісному контакті з батьками, налагоджувати взаємозв'язок між школою і родиною, бо це – основа, передумова підвищення активності навчання та виховання» (Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття», 1996).

Питання співпраці сім'ї та закладу загальної середньої освіти виникла відносно недавно в педагогічній науці. До ХХ століття в зарубіжній та вітчизняній педагогіці переважно існував чіткий поділ сімейного виховання та шкільного.

Діти молодшого шкільного віку здобувають освіту, виховуються та навчаються не тільки в шкільному середовищі. Їхній розвиток продовжується і поза стінами закладу освіти і, насамперед, – у сім'ї/родині. Сім'я – одна із головних виховних інститутцій, роль якої у розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку переоцінити важко. Однозначно, тільки в сімейному колі, під супроводом та з допомогою батьків дитина пізнає навколишнє середовище у всіх його деструкціях і багатогранних проявах, саме тут проходить її соціальне становлення, формується світогляд та розвиваються естетичні смаки (Докукіна, 2007, с. 17).

Партнерські взаємовідносини закладу освіти та сім'ї/родини мають довготривалу, багатовікову історію. Як та чи інша історія розпочинається з перших кроків, а будь-яка будинок – з фундаменту, так і становлення дитячої особистості бере початок у сім'ї/родині. Значення батьків у формуванні

культури поведінки особистості дитини молодшого шкільного віку, неоцінено.

На межі XIX і XX століть вперше так глибоко в науковому світі розкривається ідея взаємодії закладу освіти та сім'ї у процесі виховання дитини молодшого шкільного віку. Звісно, співпраця сім'ї та школи відіграє важливу роль у вирішенні системних завдань всебічного розвитку та виховання молодшого школяра. Значимості даній проблемі надавали відомі педагоги-класики: Я.Корчак, В.Сухомлинський, М.Стельмахович та інші вчені.

Такі науковці, як: В.Оржиховська, В.Кириченко, Г.Ковганич переконливо доводять, що виховання дітей молодшого шкільного віку у шкільному середовищі і сім'ї – це нерозривний процес з спільною метою, який зорієнтований не тільки на спільні зусилля закладу освіти і сім'ї у вихованні молодших школярів, а й на їх виховну партнерську співпрацю у цьому процесі. Його реалізація передбачає єдино спрямовану взаємодію у взаємозалежній виховній діяльності у системі відносин батьків і вчителів. Стосунки партнерської співпраці передбачають рівність сторін, взаємну роботу, доброзичливість та повагу (Докукіна, 2007).

В.Сухомлинський вказує, що: «у сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами, якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи. Із сім'ї протоптується стежка до школи, а вже тоді на життєву дорогу ведуть дітей два розуми, два досвіди, здобуті у сім'ї та школі» (Сухомлинський, 1978).

Важливою умовою ефективної позаурочної роботи з дітьми молодшого шкільного віку є партнерське співробітництво шкільного простору і сім'ї, яке спрямоване на формування високого рівня педагогічної культури батьків. Особливості співпраці закладу освіти із сім'ями молодших школярів

регламентуються державними нормативними документами. Так, в Законі України «Про освіту» задекларовані основні права та обов'язки батьків щодо виховання дітей молодшого шкільного віку, зокрема, означено, що на батьків покладено однакову відповідальність за виховання і розвиток молодшого школяра.

Вагому роль у вихованні та навчанні молодших школярів доцільно відвести спільним діям закладу освіти і сім'ї/родині, ефективність яких залежить від особливостей організації системної роботи з батьками в сучасній українській школі. Проте, подекуди в шкільному та сімейному вихованні немає узгодженості, зокрема у розвитку культури поведінки молодших школярів. Це доведено нами під час проведення констатувального дослідження. Дана обставина ускладнює процес формування свідомості та культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Тісна партнерська співдружність шкільного середовища та сім'ї допомагає забезпечити єдність вимог й виховних впливів.

Як два крила у птаха, які допомагають дітям молодшого шкільного віку вільно літати в безмежному життєвому просторі, так сім'я та школа створюють оптимальне освітнє середовище для вільного та повноцінного розвитку особистості молодшого школяра. Така співпраця є важливою організаційно-педагогічною умовою ефективної позаурочної роботи, спрямованої на створення комфортної атмосфери доброзичливості та взаєморозуміння, з опорою на етнопедагогічні й сучасні педагогічні надбання, українську й світову культуру, вселюдські й національні морально-духовні і цінності (Оржеховська, 2007).

Як засвідчує науково-педагогічний досвід, тісна співпраця школи та сім'ї може глибоко розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до позаурочної роботи. Успішність розвитку освіти, як процесу засвоєння ключових компетентностей, якість надання освітніх послуг в основному залежить від тісної співпраці закладу освіти та батьків. Тому невілювання своїх обов'язків чи байдужість до дитини молодшого шкільного

віку однією із взаємозалежних сторін негативно позначиться на функціонуванні складових формули «педагогічного трикутника»: сім'я – дитина – вчитель, пригальмовує належний розвиток та формування зростаючої особистості молодшого школяра.

Розглядаючи освіту і становлення особистості людини в контексті культури поведінки, не можна не погодити думку М.Кагана, який переконливо доводив, «що культура винайшла два ефективних для виховання людини інститути – школу і сім'ю» (Оржеховська, 2007).

Заклад загальної середньої освіти і сім'я, батьки і вчитель, батьківський комітет та адміністрація школи – це єдине ціле. Їхня спільна діяльність спрямована на дитину молодшого шкільного віку, її освіту, виховання, розвиток та становлення.

Спільна партнерська робота школи та родини ґрунтується на основних принципах гуманістичної педагогіки:

- принцип пріоритетності, що підкреслює величезний виховний вплив сім'ї на дитину молодшого шкільного віку у фізичному й духовному становленні;
- принцип громадянськості, який характеризується усвідомленням вчителями й батьками ролі кожної сім'ї у суспільно-державній системі творення;
- принцип демократизму базується на встановлення партнерських взаємовідносин, до чого закликає Концепція Нової української школи, між закладом освіти і сім'єю у вихованні дітей молодшого шкільного віку;
- принцип гуманізації співпраці вчителів і батьків. Який полягає в тому, що спрямовує учителя, на: дії й заходи, які зміцнюють та підвищують авторитет батьків; визначається проявом довіри до виховних можливостей сім'ї/родини, підвищення рівня педагогічної культури батьків, активності у вихованні, зокрема, культури поведінки молодших школярів; використання педагогічного такту,

неприпустимість грубого, авторитарного втручання в життя родини; життєстверджуючий та оптимістичний характер взаємодії у вирішенні проблем вихованого впливу, опору на позитивні риси дитини молодшого шкільного віку, сильні сторони сімейного виховання, орієнтацію на ефективний та якісний розвиток особистості дитини;

- принцип ретроспективності вказує на осмислення та реалізацію історичного українського досвіду виховання в сім'ї/родині;
- принцип педагогізації батьків характеризується тим, що одним із головних завдань закладу освіти залишається організація та здійснення педагогічного всеобучу.

Отож, охарактеризовані принципи виступають базовими орієнтирами у співпраці з батьками та спрямовують її на оволодіння ними необхідними знаннями, вміннями, навичками і розвиток батьківської компетентності з питань виховання культури поведінки молодших школярів.

Головними завданнями спільної партнерської діяльності закладу освіти і сім'ї з питань вирішення проблем виховання культури поведінки молодших школярів можна виокремити наступні:

- інтеграція зусиль сім'ї і педагогічного колективу в діяльності щодо виховання культури поведінки дитини молодшого шкільного віку;
- забезпечення залучення батьків в організації позаурочної роботи в шкільному самоврядуванні;
- мотивація батьків у вивчення науково-методичної та психолого-педагогічної літератури з проблем виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку;
- підвищення психолого-педагогічної культури батьків, розширення ресурсного арсеналу їхніх знань, умінь та навичок виховної взаємодії з дітьми у питаннях виховання культури поведінки;
- підвищення рівня відповідальності батьків щодо виховання молодших школярів, ролі матері та батька у сім'ї;

- створення системної просвітницької роботи, яка спрямованої на підвищення рівня правової культури батьків;
- використання успішного та ефективного досвіду сімейного виховання з проблем культури поведінки;
- підвищення рівня профінформованості батьків та їхньої компетентності з проблем виховання культури поведінки дітей, профілактика асоціальної поведінки та попередження поширення шкідливих звичок, репродуктивного здоров'я дітей молодшого шкільного віку, організації змістовного та розвивального сімейного дозвілля;
- залучення батьків до позаурочної роботи з дітьми;
- надання посильної психолого-педагогічної підтримки та допомоги неблагополучним та проблемним родинам.

Сьогодні, на нашу думку, в позаурочній роботі потрібно активно застосовувати потенціал родини, батьки молодших школярів мають бути не лише поінформовані про хід освітнього процесу, але й активно залучатися до нього, підтримуючи дитину молодшого шкільного віку в реалізації творчих індивідуальних проєктів.

Доцільно, на нашу думку, активно використовувати різні формати зустрічей в позаурочній роботі із залученням батьків; практикувати проєктну діяльність, в якій можуть бути застосовані родинні перекази, історії, реліквії, досвід старших поколінь родини. В співпраці з батьками мають розроблятися плани виховної роботи саме окремо взятого дитячого колективу, що спрямовані на усвідомлення молодшими школярами ролі сім'ї в їхньому житті та житті їхніх майбутніх дітей.

Погоджуємо, в даному контексті, погляди О.Докукіної щодо широкої характеристики структури взаємодії родини і закладу освіти, до якої вчена включає: «педагогічну діагностику родини; визначення цілей і завдань спільної роботи; підвищення готовності батьків до взаємодії зі школою; організацію різних форм спільної роботи; стимулювання участі педагогів і

батьків у погодженні і взаємообумовлених діях родини і школи; корекція спільної діяльності» (Доукіна, 2007).

Виходячи з вище зазначеного, можна виокремити ділити такі *етапи встановлення взаємодії сім'ї та школи в питаннях виховання культури поведінки молодших школярів*:

- ознайомлення всіх учасників партнерської взаємодії з метою (позитивними характеристиками та проблемами дитини молодшого шкільного віку, правами і обов'язками родини та школи в питаннях виховання культури поведінки);
- вивчення закладом освіти сім'ї, а сім'єю/родиною – школи в межах прав та обов'язків учасників освітнього процесу з проблем виховання культури поведінки;
- з'ясування можливостей та недоліків мети партнерської взаємодії з питань виховання культури поведінки, обговорення їх і вибудовування спільного плану дій, залучення до його виконання;
- створення організаційно-педагогічних умов для партнерської взаємодії сім'ї, школи;
- формування позитивного ставлення до партнерської взаємодії з проблем виховання культури поведінки всіх учасників;
- організація та реалізація взаємодії у різних інтерактивних формах;
- рефлексія (контроль та корекція) взаємодії з усіх сторін.

Партнерські відносини між вчителем та батьками мають бути міцними та різноплановими, особливо в позаурочній роботі з молодшими школярами. Адже саме в цей синтетичний період ефективно формується не лише інтелектуальна основа особистості молодшого школяра, але й її моральні якості, зокрема – культура поведінки.

Отже, діяльність батьків та педагогів з питань виховання культури поведінки стане успішною тільки в тому випадку, коли всі стануть союзниками. Для вчителя важливо встановити партнерські відносини з

батьками кожного молодшого школяра, створити довірливу атмосферу взаємопідтримки та спільності інтересів у вихованні культури поведінки.

Як відомо, зазвичай, батьки виявляють активну ініціативу на першому та другому році навчання дитини молодшого шкільного віку в школі, та до кінця четвертого року перебування молодшого школяра в закладі освіти їхня активність поступово спадає. Вони сприймають дитину як самостійну особистість, яка не дуже часто потребує батьківської уваги та підтримки. Тому, на нашу думку, першочерговим завданням початкової школи є необхідність активізації батьківської активної участі у освітньому процесі, знаходження різних шляхів мотыитвації інтересу батьків до шкільного життя власних дітей.

Важливо означити, в даному контексті, що батьки, безумовно, хочуть мати інформацію про власну дитину, і вона повинна бути абсолютно достовірною, проте не має зводитись до скарг, упередженого ставлення та негативної оцінки.

Отже, співпраця сім'ї та школи має ґрунтуватися на взаємоповазі, рівноправному партнерстві з проблем виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Педагогічна спільнота та колектив батьків – це єдиний живий організм партнерської співпраці, об'єднаний спільною метою, гуманними стосунками та високою відповідальністю з питань виховання культури поведінки.

Щоб робота з батьками була ефективною варто реалізовувати випереджальний принцип – своєрідну підготовку батьків до розуміння відносин дітей молодшого шкільного віку та їхніх проблем. Важлива роль у цьому відводиться пропагуванню педагогічних знань з метою підвищення педагогічної освіти батьків з проблем виховання культури поведінки, яку доцільно здійснювати процесі організації та проведення позаурочних виховних заходів відповідного спрямування. Поряд із цим варто пропагувати педагогічні знання батьків через залучення до життя школи; доцільно надавати кваліфіковану допомогу та підтримку у складних чи

непердбачуваних педагогічних та життєвих ситуаціях пов'язаних з вихованням культури поведінки; інформувати батьків про шкільне життя їхніх дітей, пербіг освітнього процесу, про актуальні можливості, які сім'я може реалізовувати для освіти власної дитини.

Педагогічна культура сім'ї – це ознака її загальної культури, в якій відображається накопичений людством безцінний досвід виховання дітей молодшого шкільного віку у сім'ї, в основі якого лежать наукові знання та досвід етнопедагогіки.

Завдання, пов'язані з формуванням педагогічної культури батьків з проблем виховання культури поведінки доцільно, на нашу думку, вирішувати в процесі педагогічної просвіти дорослих членів сімей, зміст якої поєднувати з надбання народної української педагогіки і найактуальніших відомостей психолого-педагогічної, філософської, соціологічної наук; урахувувати вікові та індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку.

Доцільно в процесі позаурочної роботи, з метою виховання культури поведінки поєднувати різні форми та методи (загальношкільні та для батьків одного дитячого колективу), етичні бесіди (колективні, групові, індивідуальні), батьківські зустрічі (формальні, неформальні, загальношкільні, класні), відкриті заняття, педагогічні практикуми з залученням батьків, усні журнали, батьківські конференції з обміну досвідом, диспути, зустрічі «за круглим столом», педагогічні читання та батьківські вечори, консультації (індивідуальні), широке використання мультимедія засобів для демонстрації фільмів на педагогічні теми, відвідування сімей дітей.

Просвітницьку роботу з батьками з проблем виховання культури поведінки варто спрямовувати на підвищення рівня їхньої теоретичної та практичної підготовки у питаннях виховання дітей. Тут на допомогу приходить широке використання різноманітних інтерактивних методів (тренінги, які ґрунтуються на групових способах взаємонавчання, опанування знань, умінь і навичок виховання дитини молодшого шкільного

віку, team building). Адже, групове спілкування, партнерське співробітництво всіх учасників тренінгу передбачає вирішення різноманітних проблем щодо виховання культури поведінки дитини молодшого шкільного віку, зміну внутрішніх (негативних, неадекватних) установ, розширення знань та формування досвіду позитивного ставлення власне до себе та до своєї дитини зокрема.

Варто означити доцільність використання тренінгових занять саме в контексті виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Отже, в першу чергу, тренінги спрямовані на вирішення сукупності завдань:

- з'ясування та опрацювання проблем, які мають батьки у вихованні культури поведінки власної дитини;
- розширення знань та наявного в них досвіду з питань вибудови внутрішньосімейних взаємин із дітьми молодшого шкільного віку на основі прийняття нових моделей поведінки та розтановки акцентів (Додаток Б);
- формування у батьків прагнення до підвищення особистої теоретичної та практичної підготовленості до виховання культури поведінки дитини через педагогічну просвіту та самоосвіту.

Під час проведення тренінгових занять з батьками з проблем виховання культури поведінки варто враховувати рекомендації щодо планування, організації та проведення такої позаурочної роботи, а саме:

- спрямованість на психолого-педагогічну підтримку батьків у саморозвитку з питань виховання культури поведінки, яка надходить не тільки від вчителя, а переважно від них самих;
- наявність більш-менш постійної (сталого) групи учасників;
- акцент на партнерській співпраці учасників групи, що практикуються, розвиваються й аналізуються в ситуації «тут і тепер»;
- дотримання принципів групової роботи;
- використання активних й інтерактивних методів групової роботи;
- об'єктивація суб'єктивних та емоційних почуттів всіх учасників групи стосовно один одного;

- дотримання атмосфери невимушеності спілкування між усіма учасниками, доброзичливий мікроклімат психологічного комфорту.
- рефлексія, як невід’ємна складова тренінгових занять (обмін досвідом).

Активізації батьків, підвищенню їх теоретичної обізнаності та розвитку практичних умінь з проблем виховання культури поведінки дитини молодшого шкільного віку сприяє залучення їх до *вирішення проблемних ситуацій*.

Означену роботу варто здійснювати як способом обговорення запропонованої актуальної проблеми, так і шляхом залучення батьків до розігрування певного окремого сюжету, коли всі учасники тренінгу беруть на себе ті чи інші рольові зобов’язання. Адже, обговорення проблемної ситуації забезпечить обмін різними думками як з по суті запропонованої ситуації, так і з реального досвіду батьків в умовах власної сім’ї/родини. Магічним чином завдяки використанню саме такої форми співпраці в позаурочній діяльності, відбувається своєрідний обмін життєвим досвідом, який дає всім учасникам змогу переглянути свої вчинки, визначити їх пріоритетність, правомірність, дізнатися про інші шляхи вирішення тої чи іншої проблеми, знайти найбільш доцільні та ефективні методи сімейного виховання з проблем виховання культури поведінки.

Тренінгове розігрування проблемного сюжету, з актуальної теми з проблем виховання культури поведінки, проводиться за такими етапами:

- «підготовчим (формулювання теми, розробка сценарію);
- визначення мети, яка конкретизує матеріал, що потребує закріплення в процесі ігрової діяльності;
- характеристика вихідної ситуації ігрового комплексу, умов (правил) гри;
- визначення складу учасників, їхніх ролей; розробка системи стимулювання активності та інтересу;
- підготовка сценарію, в межах якого розробляється процедура проведення

- гри, визначення умов розміщення учасників та тривалості гри;
- проведення гри; підведення підсумків (з обов'язковим залученням до цього батьків), виявлення недоліків» (Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи: збірник наукових праць, 2018).

Як засвідчує педагогічний досвід, на початкових етапах тренінгової роботи більш активними учасниками вирішення і розігрування проблемних ситуацій, в цілому, виступають батьки, які мають достатньо високий рівень виховного потенціалу з проблем виховання культури поведінки. Проте, за умов правильного проведення інформаційно-просвітницької роботи, до практикування проблемних ситуацій з питань виховання культури поведінки залучаються й батьки, що характеризуються недостатністю знань, помилковістю ціннісно-моральних орієнтацій, відсутністю конструктивних вмінь спілкування з власною дитиною, її виховання зокрема. Зазвичай таке відбувається внаслідок їх незгоди з думками інших учасників, скептичними способами реагування та культури поведінки, які виявляють учасники, намагання довести правомірність своїх думок і переконань. Саме у процесі спільного обговорення з батьками, чиї позиції позначені неправильними ознаками, уможлиблюється пересвідчення у неправомірності закоренілих у них поглядів, набуття знань про педагогічно доцільні дії стосовно вирішення проблемних ситуацій.

З метою підвищення ефективності рольової гри, активізації батьків до позаурочної роботи тренінгового формату, варто проводити її за такою методикою:

- організація міні-ігри для окремих груп батьків, що характеризуються однаковими рівнями сформованості виховного потенціалу з проблем виховання культури поведінки (до прикладу, високий, середній, низький), що забезпечить певну рівність поглядів у ролях, які виконуються, і дасть учасникам змогу відчувати впевненість у своїх силах.

- проведення гри з усіма учасниками, обмін досвідом. Оскільки, маючи різні погляди на запропоновану актуальну проблему з питань виховання культури поведінки, здобувши певну впевненість на попередньому етапі, батьки сміливіше та впевненіше розігрують визначені за ними ролі. А зіткнення різних переконань тепер не відштовхує гравців один від одного, не стимулює їх «закритості», а, навпаки, допоже виявити ті аспекти, що заслуговують на погодження, й ті, що потребують перегляду через їхню нефункціональність для позитивно спрямованого сімейного виховання у питаннях культури поведінки їхніх дітей.

Задля ефективності впровадження третьої організаційно-педагогічної умови доцільно значну увагу приділяти індивідуальній роботі з батьками, дотримуючись таких правил:

- «психологічно підготувати батьків до бесіди,
- дотримуватись у розмові з ними педагогічного такту;
- ніколи не розпочинати розмову з констатації негативних фактів у культурі поведінці дитини молодшого шкільного віку, обов'язково спочатку наголосити на позитивних моментах у її розвитку, зовнішності, особистісних проявах;
- уважно вислухати всі сумніви, заперечення, скарги батьків;
- відзначити їхні позитивні зусилля у вихованні дітей, тактовно викрити помилки» (Алексєєва, 2016).

Досить ефективний результат дають масові заходи в позаурочній роботі з проблем виховання культури поведінки, які доцільніше проводити за участі всієї сім'ї. Це дасть змогу покращити батьківсько-дитячі стосунки, збагатити знання учнів початкових класів з певного виду діяльності, навчити їх практикувати певні дії. Залучення батьків та дітей до спільної партнерської діяльності і активних міжособистісних відносин допоможе дорослим краще пізнати власну дитину, а батьківська допомога забезпечить їй комфортність та віру в себе. Особливо це стосується, на нашу думку, сімей, в яких

взаємовідносини між батьками та дітьми характеризуються байдужістю або ґрунтуються на авторитарному чи завищеному авторитеті дорослих.

Доцільність організації та проведення масових заходів в позаурочній роботі з проблем виховання культури поведінки, спільних для батьків і молодших школярів, зумовлюється також тими розбіжностями, що наявні в рівнях виховного потенціалу родин, всеобучу батьків у питаннях виховання дитини.

Варто, розробляючи програму масових заходів в позаурочній роботі, добирати їхній контекст, керуюсь даними критеріями:

- «педагогічна доцільність участі сім'ї в конкретному заході;
- наявність у батьків і дітей інтересу до запропонованої діяльності;
- актуальність заходу для нормального функціонування сім'ї як виховного інституту, підвищення ефективності виховання дітей;
- погодженість у часі та змісті з іншими заходами і справами»
(Романова, 2014).

Таким чином, реалізація організаційно-педагогічної умови по підвищенню рівня обізнаності та залучення батьків з проблем виховання культури поведінки дітей в позаурочній роботі забезпечить ефективність процесу виховання культури поведінки молодших школярів та підвищить їхній рівень, в цілому. Адже феномен виховання культури поведінки дитини молодшого шкільного віку починається з сім'ї.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи обґрунтовано організаційно-педагогічні умови виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності (застосування оптимальних форм та методів виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності; підвищення рівня професійної компетентності вчителів із використанням можливих методів та прийомів в позаурочній роботі у вихованні культури поведінки молодших школярів; залучення батьків до організації позаурочної роботи з метою підвищення психолого-педагогічних знань про виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку).

Закцентовано на тому, що забезпечення реалізації вище зазначених організаційно-педагогічних умов підвищить рівень культури поведінки молодших школярів в умовах позаурочної роботи.

Розкрито оптимальні форми та методи виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності (виховні години, етичні бесіди, збори, читання, аналіз і обговорення предметних творів дитячої художньої літератури, перегляд тематичних фільмів, театралізація творів й постановка етичних п'єс, організація сюжетно-рольових ігор, тематичні вірші, джерела української народної педагогіки (народні ігри, казки, прислів'я).

Закцентовано увагу на структурі виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності (тематичний підхід до планування освітнього процесу та виховання культури поведінки дітей в умовах інтеграції, спостереження, експериментування, моделювання, продуктивна діяльність, вирішення проблемних ситуацій, педагогічне спілкування, пізнавальні моделювання соціальної поведінки, мовленнєві ситуації).

Охарактеризовано шляхи підвищення рівня професійної компетентності вчителів в позаурочній роботі, з метою вихованні культури поведінки молодших школярів (оцінювання професійних компетентностей вчителя початкових класів під час сертифікації, формування методичного

середовища, формування динамічної, гнучкої системи безперервної освіти вчителя початкових класів, створення інформаційно-освітнього середовища, готовність до провадження інноваційної діяльності організація пошукової, науково-дослідної діяльності, підвищення загальноосвітнього й культурного рівнів)

Вказано на важливості залучення батьків до позаурочної роботи задля підвищення рівня виховання культури поведінки молодших школярів. Закцентовано на тому, що тісна співпраця школи та сім'ї може глибоко розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до позаурочної роботи. Зауважено на використанні різних форматів зустрічей з батьками в позаурочній (практикування проєктної діяльності (родинні перекази, історії, реліквії, досвід старших поколінь родини), тренінгові заняття, вирішення проблемних ситуацій, масові заходи з проблем виховання культури поведінки за участі всієї сім'ї).

ВИСНОВКИ

Результати написання кваліфікаційної роботи на тему «Виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності» дали підстави для формулювання наступних висновків.

1. Проаналізовано проблему виховання культури поведінки молодших школярів у науковій літературі. На основі опрацьованої літератури – виховання культури поведінки нами визначано, як розвиток у молодших школярів системи морально-ціннісних уявлень, формування моральних почуттів, вироблення правильних оцінничих суджень та ставлень, якими діти молодшого шкільного віку зможуть керуватися в житті. Зауважено на тому, що даний віковий період варто розглядати як сенситивний у вихованні основ культури поведінки.

Закцентовано на тому, що виховання культури поведінки молодшого школяра – це процес цілеспрямованої, систематичної партнерської взаємодії дорослих (вчителів батьків) і дітей, в ході якого відбувається набуття молодшими школярами стійких навичок культури поведінки в побуті, у соціальній сфері, різних видах життєдіяльності, розвиток моральних особистісних якостей (емпатія, ввічливість, дружелюбність, доброта, повага до оточення, вихованість, дисциплінованість).

Вказано, що для ефективного виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній роботі, необхідно враховувати розвиток складових структури даного поняття (культурно-гігієнічні навички, культура зовнішності, культура мовлення, культура спілкування, етикет, побутова культура).

2. Схарактеризовано зміст поняття виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності. Розкрито умови оптимальної організації виховної діяльності з проблем виховання культури поведінки молодших школярів в позанавчальний час (провідна роль вчителя, забезпечення власної лідерської активності дітей, домінуючий характер застосування ігрових технологій, залучення дітей молодшого шкільного віку

до планування виховної діяльності класу, забезпечення системи виховних культурних перспектив, яка б відповідала інтересам дітей). Вказано на важливість керівної роль вчителя, як модератора, фасилітатора в організації позаурочної роботи. Зазначено, що ефективна організація позаурочної роботи сприяє вихованню у дітей молодшого шкільного віку почуття власної індивідуальності, неповторності та неординарності, що сприяє підвищенню рівня культури виховання у неформальній обстановці.

Схарактеризовано сутнісно-змістову характеристику поняття виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній роботі, як цілісність засвоєння етичних знань, ціннісно-моральних суджень, морально-вольових рис та вчинків. Закцентовано, що основи виховання культури поведінки учнів початкових класів характеризуються певним ступенем культурно-етичних знань, ціннісно-моральних оцінок та вчинків, що відображають ставлення до соціуму й інших людей і до себе особисто. Окреслено ієрархічний ряд функцій культури спілкування людини (ціннісна, пізнавальна, регулятивно-нормативна, інформативна, семіотична, соціально-психологічна).

З'ясовано рівень сформованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Експериментальною базою дослідження обрано Чернівецьку загальноосвітню школу I-III ступенів №16 Чернівецької міської ради, міста Чернівці. Загальна кількість становила – 213 респондентів. Означено результати опитування вчителів початкових класів стосовно готовності до виховання культури поведінки молодших школярів (65% – вважають себе готовими, 35% зазначили, що відчують брак психолого-педагогічних та методичних знань щодо виховання культури поведінки у дітей молодшого шкільного віку).

Аналіз опитування дітей молодшого шкільного віку відповідно до мети експерименту (бесіда; анкетування, робота з сюжетними картинками; спостереження) показали результати: високий рівень – 20,3, середній рівень – 39,3% респондентів, низький – 40,4%.

В результаті анкетування, спілкування, бесід з батьками було виявлено рівень виховного потенціалу сімей стосовно виховання культури поведінки молодших школярів. У 20% – високий, 45% – середній, 35% – низький.

Закцентовано увагу на недостатньому рівні вихованості культури поведінки молодших школярів. Вказано, що культура поведінки тісно пов'язана з бажаннями, можливостями та усвідомленим наслідуванням кращих прикладів культури поведінки, а дотримання організаційно-педагогічних умов в позаурочній роботі, що дасть змогу підвищити рівень виховання культурної особистості та визначить подальший гармонійний її розвиток.

4. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній роботі (застосування оптимальних форм та методів виховання культури поведінки молодших школярів в позаурочній діяльності; підвищення рівня професійної компетентності вчителів із використанням можливих методів та прийомів в позаурочній роботі у вихованні культури поведінки молодших школярів; залучення батьків до організації позаурочної роботи з метою підвищення психолого-педагогічних знань про виховання культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку). Розкрито форми організації виховного процесу, з метою виховання культури поведінки (супровід у життєдіяльності дітей, спільна діяльність вчителя та учнів на основі партнерської взаємодії, включення в емоційне спілкування дитини з членами своєї сім'ї/родини, спілкування з друзями, організація колективної діяльності дітей молодшого шкільного віку, застосування інформаційно-масових форм (бесіда, роз'яснення, виховні години, етичні бесіди, збори, читання, аналіз і обговорення предметних творів дитячої художньої літератури, перегляд тематичних фільмів, театралізація творів й постановка етичних п'єс, організація сюжетно-рольових ігор, тематичні вірші, джерела української народної педагогіки (народні ігри, казки, прислів'я). Окреслено ефективні

методи виховання культури поведінки (етична бесіда, вправлення (тренінг), гра, позитивний приклад для наслідування, створення та застосування виховуючих ситуацій, заохочення).

Розкрито шляхи підвищення рівня професійної компетентності вчителів в позаурочній роботі задля підвищення рівня вихованні культури поведінки молодших школярів (оцінювання професійних компетентностей вчителя початкових класів під час сертифікації, формування методичного середовища, формування динамічної, гнучкої системи безперервної освіти вчителя початкових класів, створення інформаційно-освітнього середовища, готовність до провадження інноваційної діяльності організація пошукової, науково-дослідної діяльності, підвищення загальноосвітнього й культурного рівнів).

Охарактеризовано важливість залучення батьків до позаурочної роботи, з метою підвищення рівня вихованості культури поведінки дітей молодшого шкільного віку (практикування проєктної діяльності (родинні перекази, історії, реліквії, досвід старших поколінь родини), тренінгові заняття, вирішення проблемних ситуацій, масові заходи з проблем виховання культури поведінки за участі всієї сім'ї).

Перспективи подальших досліджень передбачають пошук альтернативних інтерактивних форм виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна, Т.Г. (1999). Моральнісна культура в контексті соціокультурної динаміки (філософсько-етичний аналіз): автореф. дис. д-ра філос. наук: 09.00.07. Київ. 36.
2. Алексеєва, В.В. (2016). Соціалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. Вип. 69(3). 17-21.
3. Базильчук, Л.В. (2008). Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м.Черкаси, 24-25 квітня 2008 року. Черкаси: Вид.від.ЧНУ імені Богдана Хмельницького. 4-5.
4. Білик, В. (2020). Виховання культури поведінки молодших школярів. Взято з: <https://vseosvita.ua/library/vihovanna-kulturi-povedinki-molodsih-skolariv-368614.html>
5. Білоусова, В.О. (1986). Виховання культури поведінки учнів. К.: Рад. школа. 160.
6. Більдіна, М. О. (2014). Структура та зміст поняття культури поведінки молодших школярів. Вісник ХДАК.-№ 42. 249-257.
7. Бондаревська, Є.В. (2001). Сенс і стратегія особистісно-орієнтованого виховання. Педагогіка. № 1. 17-24.
8. Брижак, Н.Ю. (2017). Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: навчальний посібник. Київ: Логос. 126.
9. Бусел, В. Т. (Ред.). (2009). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун.
10. Вайндорф-Сисоєва, М. Е. (2014). Педагогіка: підручник. Київ: Знання, 236.
11. Василюк, А. І. (2013). Наукові підходи до аналізу освітніх реформ. Вища освіта України, 2, 20-25.

12. Вишневецький, О. (2008). Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навчальний посібник. 3-тє вид., доправ. і доп. К.: Знання. 566.
13. Галузинський, В.М. (2005). Педагогіка: теорія та історія. К.: Знання. 254.
14. Гарбар, С. (2021). Педагогічні умови виховання культури поведінки дітей. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 37, том 1. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань. 253-260.
15. Гончаренко, С.У. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 376.
16. Горлач, М. (2008) Основи філософських знань: Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: навч. посіб. Київ. 1028.
17. Докукіна, О. (2007). Виховання молодших школярів у сучасній українській сім'ї. Початкова школа. №5. 17-21.
18. Естетика: Підручник. (2006). Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Л Ю. Кучерюк; За заг. ред. Л. Т. Левчук. 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Вища шк. 431.
19. Желан, А.В. (2014) Формування культури поведінки дітей дошкільного віку. Науковий вісник МДУ. № 45. 20-24.
20. Зязюн, І. А. & Сагач Г. М. (1997). Краса педагогічної дії. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу.
21. Карпенчук, С.Г. (2005). Теорія і методика виховання: навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закл. Київ: Вища школа. 343.
22. Коломинський, Я.Л. (2003). Соціальна психологія шкільного класу: наук-метод. посібник для педагогів та психологів. Мінськ: ООО «ФУА інформ». 312.
23. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави. (2000). Педагогічна газета. № 6 (72), червень. 6.

24. Кравець, В.П. (1994). Історія української школи і педагогіки (курс лекцій): Навч. пос. для студентів педагогічних навчальних закладів та ун-тів. Тернопіль, 1994. 358.
25. Красневська, В. (2019). Формування культури поведінки молодшого школяра: сутність та структура. Взято з: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna>
26. Кудикіна, Н.В. (2003). Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка. 272.
27. Куниця, Т.Ю. (2008). Виховання відповідальної поведінки в учнів 7-8-х класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. кан. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ. 2008. 19.
28. Линенко, А. Ф. (1995). Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності. Педагогіка і психологія. № 1. 125-132.
29. Мазурок, М. (2013). Критерії та показники розвитку професійної компетентності педагогів у процесі підвищення їх кваліфікації. Нова педагогічна думка. № 2. С. 57-60.
30. Малахов, В. А. (2004). Етика: Курс лекцій. Навч. посібник. 5-те вид. К.: Либідь. 384.
31. Мойсеюк, Н. Є. (2009). Педагогіка: навч. посіб. 5-е вид., доп. і перер. Н.Є. Мойсеюк. К. 656.
32. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ, Стратегія Президента України від 25.06.2013 №344/2013. Взято з: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
33. Небесник, І.І. (2000). Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект. Ужгород: Видавництво «Закарпаття». 164.
34. Нова українська школа – це школа для життя у ХХІ столітті інтерв'ю з міністром освіти і науки України. Громадське телебачення. Взято з: <https://mon.gov.ua/ua/news/usinovivni-interview-2017-09-04-liliya-grinevich-vid-shkoli-de-nakachuyutznannyami-mi-perexodimo-do-shkoli-kompetentnostej>

35. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. (2016). Взято з: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
36. Новик, І.М. & Рибитва, І.А. (2020). Змістово-методичні особливості ознайомлення молодших школярів із правилами поведінки у громадських місцях. Молодий вчений. № 10 (86). Жовтень. 140-143.
37. Оржеховська, В.М. (2007). Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології і моделі: практико-зорієнтований навчальний посібник. М. Оржеховська, В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич. Х.: Видавництво «Точка». 192.
38. Педагогічна майстерність: Підручник (2004). І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. К.: Вища школа. 422.
39. Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи: збірник наукових праць. (2018) За заг. редакцією В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. Житомир. ФОП «Н. М. Левковець». У 2-х ч. Ч. І. 256 с.
40. Піддячий, В.М. (2013). Професійні параметри майбутнього вчителя. Наукові записки: збірник наукових статей. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск СХІІІ (113). 156-165. Взято з: <https://lib.iitta.gov.ua/11402/>
41. Плескач, О. (2008). Теорія творчості. Психолог. №8. С. 24-25. 50.
42. Пометун, О. (2007). Технологія інтерактивного навчання як інноваційне педагогічне явище. Рідна школа. № 5. 46-49.
43. Потапчук, О.І. (2018). Організація самостійного навчання в процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців професійної освіти. Нові технології навчання: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Київ,. Вип. 91. 234-241.
44. Приходько, Ю. О. (2012). Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. К. Каравела. 328 с.

45. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ Н 576 (576-96-п) від 29.05.96). Кабінет Міністрів України. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

46. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV (із змінами і доп. №76-VIII від 28.12.2014). Взято з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

47. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ, Стандарт, План від 23.11.2011 № 1392. Взято з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>

48. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти. Взято з: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>

49. Про освіту: Закон України від 05.09.2017. Взято з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

50. Професійна і прикладна етика: навчальний посібник (2016). Аболіна Т. Г., Рогожа М. М., Василькевич Я. З., Заболотна В. О., Коцур В. П., Рик С. М.; за заг. ред. Коцура В. П. Препринт. Переяслав-Хмельницький. 314.

51. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів. (2018). Автори-упоряд.: В. Є. Берека, А. В. Галас. Харків: Вид-во «Ранок», 496.

52. Пустовіт, Г. (2000). Деякі аспекти методології позашкільної освіти. Шлях освіти. № 2. 11 – 15.

53. Пустовіт, Г.П. (2004). Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи. Рідна школа. №9. 14–17.

54. Пустовіт, Г.П. (2006). Позашкільна освіта і виховання в контексті трансформаційних процесів у суспільстві. Позашкільна освіта та виховання. 2006. №1. 8-10.

55. Рацул, А. В. (2008). О. Сухомлинський про сімейно-шкільне та родинне виховання. Наукові записки. Випуск 78 (1). Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ ДПУ ім. В. Винниченка. 276.
56. Романова, І.А. (2014). Позаурочна діяльність молодших школярів. Вісн. Київського славистичного університету: Педагогічні науки. № 63. 200 – 205.
57. Русова, С. (1995) Націоналізація школи. Вибрані педагогічні твори. Початкова школа. №1. 28–30.
58. Савченко, О. Я. (2007). Шкільна освіта як замовник підготовки майбутнього вчителя. Рідна школа. № 5. 5-8.
59. Сіданіч, І.Л. (2004). Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї та школі: автореф. дис. кан. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ. 21.
60. Скрипченко, О.В. & Лисянська Т.М. & Скрипченко Л.О. (2000) Довідник з педагогіки і психології: навчальний посібник для викладачів, аспірантів та студентів пед. навч. закладів. К.: Либидь. 245.
61. Слесик, К.М. (2003). Формування вмінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі: автореф. дис. кан. пед. наук: 13.00.09 «Теорія навчання». Х. 20.
62. Сухомлинський, В. О. (1988). Сто порад учителям. К.: Рад.шк. 310.
63. Сухомлинський, В.О. (1978). Батьківська педагогіка. К: Рад. Школа. 263.
64. Товканець, Г.В. (1999). Корекція відхилень у поведінці важковиховуваних учнів молодшого шкільного віку засобами професійно-педагогічного спілкування: автореф. дис. кан. пед. наук: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». К. 20.
65. Трофанова, М. (2000). Виховання молодших школярів у системі позанавчальної діяльності. Рідна школа. 2000. № 9. 44-47.

66. Турак, А.А. (2003). Казки з шухляди. Ужгород : Видавництво «М-Студія». 72.
67. Турак, А.А. (2005) Прадідова яблунька. Ужгород: Видавництво «Патент». 56.
68. Турак, А.А. (2009). Три кроки до щастя: педагог, художник, літератор Ангеліна Турак. Альбом. Ужгород: Видавництво О.Гаркуші. 156.
69. Федорова, М.А. (2005). Реалізація принципу наступності як важлива умова ефективності процесу виховання культури поведінки дітей. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: Збірник наукових праць. За заг. ред. О.Дубасенюк, О.Антонової. Вип. 2. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка. 183-186.
70. Федорова, М.А. (2006). Організація роботи з виховання культури поведінки дітей 6-7-го років життя (в умовах НВК «школа – дитячий садок»). Науковий вісник ЧПУ. № 295. 172-177.
71. Фізеші, О.Й. (2008). Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Теорія виховання») для студентів педагогічних спеціальностей. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня». 80.
72. Філософія. Підручник. (2010). За ред. Горлач М. І., Кремень В. Г., Рибалко В. К. 672.
73. Філософський енциклопедичний словник. (2002). НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, VI, 742 с.
74. Фрунзе, Марія-Карина & Біленкова, Л.М. (2023). Виховання культури поведінки дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності. Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 257-258.

75. Хамська, Н.Б. (1997). Виховання моральних основ культури поведінки підлітків у позаурочній діяльності: навч. посіб. Київ. 203.

76. Хмель, В. (2004). Позакласна виховна робота на основі життєдіяльності об'єднання-гри. Поч. школа. №12. 39-40.

77. Яременко, Н.І (2008). Вчимося, і розважаємося. Форми позакласної виховної роботи. Шкільний світ. № 10. 14-18.

ДОДАТКИ

Додаток А

Орієнтовна підбірка засобів виховання культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності

Прислів'я

- ✓ Вік живи, вік учись.
- ✓ Здоров'я в чистоті міцніє.
- ✓ Подарунок назад не беруть.
- ✓ Не піймав – не кажи злодій.
- ✓ Чуже добро в користь не йде.
- ✓ Не сунь носа до чужого проса.
- ✓ Хто з других сміється, той перший заплаче.
- ✓ Хто спішить, той людей смішить.
- ✓ Краще думати, а потім говорити.
- ✓ Краще договоритись, ніж побитись.
- ✓ Не заживає рана від лихого слова.
- ✓ Прислухайся до корисних і добрих слів.
- ✓ Не переймай поганого навіть від батьків.
- ✓ Як підеш, так і найдеш.
- ✓ Хвастун – пустий чоловік.
- ✓ Що посієш, те й пожнеш.
- ✓ З ким поведешся, того й наберешся.
- ✓ Помірність – мати здоров'я.
- ✓ В заздрості немає радості.
- ✓ Не радій чужому горю.
- ✓ Людині потрібна людяність.
- ✓ Слухай перший, говори останній.
- ✓ Слово чемне кожному приємне.
- ✓ Акуратність прикрашає людину.
- ✓ Шануй людей і тебе шануватимуть.
- ✓ Звичай – другий закон.
- ✓ На лагідність відповідають добротою.
- ✓ Спершу подумай, потім скажи.
- ✓ Чини добро й нікого не бійся.
- ✓ Ввічливість не вадить й короні.
- ✓ Ввічливості відкриваються всі двері.
- ✓ Крутиться як дзига.
- ✓ Від роботи не бігай.
- ✓ Менше обіцяй – більше роби.
- ✓ Скромних скрізь поважають.
- ✓ Як хочеш пропасти, почни красти.
- ✓ Не гордись, що великий, бо є ще більші.

- ✓ Скажеш «гоп» як перескочиш.
- ✓ Не суди по одежі, суди по розуму.
- ✓ Як гукнеш, так і відгукнеться.
- ✓ Що роблю, за те й відповідаю.
- ✓ Лихі вчинки ганьблять людину.
- ✓ Говорити добрі слова – це щастя.
- ✓ Не в міру з'їси – здоров'я не проси.
- ✓ Лагідне слово – ключ до серця.
- ✓ Слово без діла нічого не варте.
- ✓ З чужого горя не смійся.
- ✓ Неввічливому шана невелика.
- ✓ Стримуй себе у словах.
- ✓ З другом говори ввічливо.
- ✓ Коли не звать – у гості не йдуть.
- ✓ Не роби того, чого не слід робити.
- ✓ Приємне слово всім до любові.
- ✓ Краденим добром багатий не будеш.
- ✓ Як посолиш, так і їстимеш.
- ✓ Правда кривду переважить.
- ✓ Не хвались, а вчись!
- ✓ На злодієві шапка горить.
- ✓ З самого початку думай, який буде кінець.
- ✓ Пташка красна пір'ям, а людина – вчинками.
- ✓ Кажи правду – буде честь і шана.
- ✓ Думай про інших, не тільки про себе.
- ✓ Будь привітним, але не надокучливим.
- ✓ Помиляйся, але признавайся.
- ✓ Вчасна поміч – як дощ у засуху.
- ✓ Хто любить лише себе, того люди не люблять.
- ✓ Хто багато обіцяє, той нічого не робить.
- ✓ Кожній речі своє місце.
- ✓ Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй.
- ✓ Де не поклав, там не візьмеш.
- ✓ Не хвалися силою, а хвалися розумом.
- ✓ З брудними руками за стіл не сідають.
- ✓ Добрій дитині завжди більше молока перепадає.
- ✓ За добре слово не платять грошей, а скажеш – усім приємно.
- ✓ Неввічливому і неку шана невелика.
- ✓ Поважай того, хто зробив тобі хоч крихту добра.
- ✓ Не золото прикрашає людину, а ввічливість.
- ✓ Стримуй себе у всьому, а найбільше в словах.
- ✓ З другом говори ввічливо: від грубого слова близький стає чужим.
- ✓ Шануй батька й неньку – і буде тобі скрізь гладенько.
- ✓ По можливості не кривдь і мурашку.

- ✓ *Якщо ввічливо попросиш, завжди дадуть.*
- ✓ *Слова щирого вітання дорожчі за частування.*
- ✓ *Від доброго не біжи, а поганого стережись.*
- ✓ *Скромних скрізь поважають, а хвальків зневажають.*
- ✓ *З чужого не смійся горя, бо й своє іде не з-за моря.*
- ✓ *Хто чекає гостей, той накриває стіл і не зачиняє дверей.*
- ✓ *Поважають тих, хто не розкидає слів пустих.*
- ✓ *Добре слово коштує мало, а значить багато.*
- ✓ *Слова й діла показують всім, хто є ким.*
- ✓ *Перш ніж судити інших, подивись на себе.*
- ✓ *Не роби іншому того, що було б неприємним тобі.*
- ✓ *Заживає рана від опіку, та не вщухає біль, завданий словом.*
- ✓ *Краще думати, а потім говорити, аніж говорити, а потім думати.*
- ✓ *Хто не поважає інших, той не поважає себе.*
- ✓ *Як ти вітаєш, так і тебе вітатимуть.*
- ✓ *Спершу слово зваж, а потім скаж.*
- ✓ *Приємне слово всім до любові, а мова гірка – кожен тіка.*
- ✓ *На чийй землі живеш, того народу й закони шануй.*
- ✓ *Не плюй в колодязь, прийдеться води напиться.*
- ✓ *Не плач, як загубиш, не радій, як знайдеш.*
- ✓ *Залізо іржа з'їдає, а заздрий від злості помирає.*
- ✓ *На неохайній людині всяка одежа погана.*
- ✓ *Погано жити, як з сусідами не дружити.*

Казки

ЯК РАК ВОРОНУ ОБДУРИВ

Летіла ворона понад морем, дивиться — лізе рак. Вона хап його та й понесла через лиман у ліс, щоб, сівши де-небудь на гіллі, гарненько поснідати. Бачить рак, що приходиться пропасти, та й каже вороні: «Ей, вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір: славні люди були!»— «Угу!»— каже ворона, не роззявляючи рота. «І братів, і сестер твоїх знав,— каже рак,— що за добрі люди були!» — «Угу!» — гугнить ворона, а рака кріпенько держить. «Та вже хоч вони і гарні люди,— каже рак,— а тобі не рівня. Мені здається, що й на світі нема розумнішої над тебе!» — «Еге!»— крикнула ворона на весь рот і впустила рака в море.

От тим-то, як кого одурять хвалою або улесливою річчю, то люди й кажуть: «Упустив рака з рота». А як кого остерігають, то кажуть: «Гляди, не впусти рака з рота».

МИШАЧА РАДА

В одній хаті помер котик. Між мишами настала велика радість, бо гадали, що вже тепер безпечніші будуть.

Не довго тішились — газдиня придбала собі другого. Сей зараз забрався до мишей; що котру зловить — зараз удушить. Настав великий

переполох між мишами. «Новий кіт! Новий кіт! — закричали гуртом.— Треба його конче позбутись, бо ні одна не останеться живою».— «Але як стратити його?» — закричали одні. «Я пораджу,— сказала маленька.— Прив'яжім йому до шийки дзвіночок, тогді здалека будемо чути, як він біжить; от і поутікаємо».— «Дуже добра рада»,— сказали другі і почали з утіхи скакати. «Але котра завісить котикові дзвіночок на шії?» — спитала одна мишка.

Усі поглянули одна на другу і замовкли; не найшлась така відважна. А кіт тимчасом як ходив, так і ходить без дзвіночка та ловить миші одну по одній.

ЯК ПТАХИ ЗДОЛАЛИ ЗВІРІВ

Одного разу ведмідь і вовк проходили поблизу дерева, на якому синичка гніздо змостила. Штовхнув вовк ведмедя у бік і показує на синиччине гніздечко:

— Поглянь, он де синиччині хороми.

— Та які ж то хороми, сміється ведмідь, звичайнісінька халабуда.

Дуже образилась на ведмедя синиця й заявила, що не подарує цього і не минути тепер війни між лісовими звірами та істотами, котрі літають. Ведмідь з вовком погодилися: були впевнені, що вони переможуть. Обійшов ведмідь усіх звірів, звелів, щоб на завтра готувались до бою.

Обрали звірі лиса за найголовнішого і домовилися: якщо лис лизне сам собі спину, значить, треба всім утікати, хто куди зможе.

А сова підслухала те все й слово в слово переказала птахам.

Уранці, тільки но розпочався бій, Шершень сів лисові на спину й ужалив його. Заскавучав лис від болю й лизнув собі спину. Побачили звірі, що лис сам собі спину лиже, і кинулися чимдуж тікати хто куди, гадали, що це знак про небезпеку.

Так птахи перемогли звірів, ще й примусили ведмедя в синиці пробачення просити у присутності всіх лісових мешканців.

ДВА БРАТИ

Жили в селі два брати. У молодшого брата було семеро дітей, а старший брат був неодружений. Жили брати в злагоді, землю обробляли спільно. Скосили вони якось жито і, як завжди, снопи розділили порівну.

Настала ніч. Ліг старший брат і замислився: «А чи справедливо ми снопи поділили? У брата велика сім'я, дітям чимало хліба треба. Мабуть, піду я на поле й перенесу частину своїх снопів у братову копу».

Пішов старший брат на ниву й переніс частину своїх снопів у братову копу.

А молодший брат теж не спав. І йому не давала спати думка про те, чи правильно вони розділили врожай. Думав він, думав, а тоді й каже дружині: — Піду я, мабуть, на поле та перенесу частину снопів у братову копу. Брат уже старий, живе самотою, помічників у нього немає. Так він і вчинив. Пішов на поле й частину снопів зі своєї копи переніс у братову.

На другий день бачать брати: у кожного копа така, як і була, анітрохи не поменшала, в обох снопів порівну. Дивуються брати, але і той і другий мовчать. Так кілька ночей підряд переносили брати снопи. Врешті вирішили вони постерегти свої копи та й зустрілися поблизу них.

Відтоді брати ще дужче полюбили один одного. І весь свій вік прожили щасливо, завжди допомагали один одному й ніколи не знали ні злиднів, ні горя.

ВОВК ТА ЧАПЛЯ

Ішов голодний вовк. Він, бідний, так їсти хотів, аж у очах йому чорніло. Йшов він, ішов, аж гульк — чапля стоїть.

Підкрався вовк тихенько — та хап її!

Бачить чапля, що непереливки їй, та й каже: «Дозволь мені, вовче, хоч перед смертю потанцювати».

«Від цього мені шкоди не буде», — подумав вовк і дозволив: «Танцюй, коли хочеш, тільки пошвидше, а то я їсти хочу».

Чапля перед ним з ноги на ногу перескакує — танцює наче (хоч усім відомо, що чаплі ніколи не танцюють). Скаче, а сама потрошку вбік відходить. А коли відійшла вже далеченько, знялась та й полетіла.

Вовк подививсь їй вслід та й говорить: «І навіщо мені ті танці здалися, коли я їсти хочу!..»

ЖАДІБНИЙ ПЕС

Пес украв був одного разу спорий кусень смачного м'яса і утікав з ним чимскоріше. Прибіг він на кладку, що лежала над глибоким потоком, і тримає сильно м'ясо в зубах. Ідучи помалу через кладку, глянув в воду чистого потоку і уздрів в воді самого себе, а думаючи, що то який другий пес з великим куснем м'яса в зубах, хотів йому і тоє м'ясо видерти. Станув на кладці, найжився, гаркнув, а м'ясо йому із зубів хлюп в глибокую воду і пірнуло на сам спід.

Так зажерливий пес і своє м'ясо стратив, і чужого не дістав.

Так часто і межі людьми буває. При своїй захланності траплять своє і чужого не достануть.

ДВА ЦАПИ

Два упертії цапики подибались раз на вузькій кладці, поставленій через глибокий потік. Обом перейти через кладку не було можна; треба було котрому з них вернутися назад і почекаати на березі потоку. Но они не хотіли. Один з них сказав: «Уступись мені з дороги!» Другий відповів: «Овва, який мені великий пан! Уступися сам!» — «Ні, братику, я старший від тебе, і мені уступити тобі, молодшому? Ніколи в світі!..»

Тут оба, не думаючи довго, зачали битися головами, зчепилися рогами, оперлись о кладку ногами і дуцкались. Но кладка була мокра, оба поховзнулися і полетіли просто в воду!..

Сюжетно-рольові ігри

Сюжетно-рольова гра «Лялька купається»

Мета гри: закріпити знання дітей про засоби гігієни, формувати вміння ними користуватися в практичній діяльності.

Дітям пропонується кілька предметів, серед яких знаходяться мило і мочалка. Саме їхні малюки повинні вибрати з ряду інших предметів ті які потрібні. Після чого дошкільнятам слід викупати ляльку, використовуючи вибрані засоби гігієни.

Дидактична гра «Крокодил-чистюля»

Мета гри: формувати навички самообслуговування, виховувати акуратність, бережливе ставлення до здоров'я.

Правила гри такі: ведучий (обраний за допомогою лічилки) показує жестами та мімікою будь-яку дію, пов'язане з дотриманням гігієнічних правил, наприклад, чистить зуби, умиває обличчя, одягається і т. д. Решта учасників вгадують дію.

Дидактична гра «Добре чи погано?»

Мета: формувати вміння правильно поводитися в суспільстві, виконувати вчити оцінювати ситуацію, що склалася, аналізувати дії інших; виховувати поняття про культурну поведінку.

Батьки демонструють дітям сюжетні ілюстрації, що відображають різні ситуації. Наприклад, на зображенні намальовано, як дитина розкидає іграшки, чистить зуби, допомагає літній людині піднятися по сходах і т. д. Дитині слід визначити і аргументувати відповідь про те, яка ситуація є позитивною, а яка негативною.

Додаток Б

Орієнтовні добірка вправ для батьківського всеобучу з метою виховання культури поведінки молодших школярів

Ситуація № 1 (у батьків текст на столі).

Біля входу у школу варто рожевошока дівчинка-першокласниця. На ногах – гумові чоботи. Мати, низько схилившись, відмиває бруд.

Підходжу ближче, питаю:

- Чим ваша дочка хворіє?

- Моя дочка цілком здорова. Подивіться, це ж принцеса!

Тоді звертаюся до дівчинки.

- Хіба ти сама не миєш взуття?

- А мені мама не дозволяє мити!

Жінка зніяковіла, але в мою сторону з докором подивилася.

Обговорення з батьками (батьки висловлюють свою думку). Робимо висновок: поведінка батьків визначає поведінку дітей. Якими ж бути нам з дітьми: добрими або строгими? А як знайти «золоту» середину, адже зростання дитини включає в себе і конфлікти?

Давайте подивимося, що ж не МОЖНА нашим дітям.

Аналіз відповідей на друге питання анкети. Основні МОЖНА, виписані на дошку, відкриваються та показуються батькам.

Відповіді дітей нашого класу були такими.

НЕ МОЖНА ВДОМА:

- Отримувати двійки - 3 ч.
- Битися - 3 ч.
- Сідати за стіл з брудними руками - 2 ч.
- Кричати - 2 ч.
- Включати газ - 2 ч.
- Гуляти без шапки - 1 ч.
- Бігати по дому - 1 ч.
- Пізно лягати спати - 1 ч.
- Шуміти будинку - 1 ч.
- Виходити на балкон - 1 ч.
- Лазити на гірку - 1 ч.
- Грати - 1 ч.
- Приходити з друзями додому - 1 ч.
- Бути злою до мами - 1 ч.
- Дивитися телевізор - 1 ч.

Як ви думаєте, що ж по-справжньому не МОЖНА і що все-таки можна дозволяти нашим дітям?

Обговорення. Викреслити зі списку зайве.

Висновок: Будь до свого дитині в міру добрий і вимогливий, якщо хочеш

чогось досягти. Збережи в собі гарне і передай це дітям.

Про правила поведінки і хороших манерах вдома і в гостях говориться і пишеться досить багато. Але чи завжди ми вчимо своїх дітей цьому і завжди знаходимо правильний вихід в конфліктних ситуаціях між дітьми?

Ось один приклад.

Розглядаємо і обговорюємо ситуацію № 2

«У кімнаті грали хлопчики - син Андрій і його друзі. Спочатку грали дружно, потім почувся шум. Петя обурювався: «Це ти, Андрій, взяв мою нитку. Віддай зараз же!» Андрій відповідав: «Я не брав твою нитку!» Зав'язалася бійка. Андрій пом'яв під себе «противника», бив його кулаками і ногами, а друзі стояли притихлі. «Андрій, відпусти його!» - закричала я, розтягнув хлопців і побачила повні злоби очі. Петро схопив куртку і втік.

Коли чоловік дізнався про те, що сталося, він сказав: «З Андрія вийде сміливий чоловік, зуміє постояти за себе. Так що не дорікай його».

Робимо висновок: перш ніж дати оцінку діям, постарайся вникнути в ситуацію. Не роби поспішних висновків!

Ввічливість - це та риса характеру, і мистецтво вести себе в суспільстві. Дитина вчиться цьому, наслідуючи дорослим. І при будь-яких умовах ввічливості треба вчитися ввічливо, а не грубо.

Оцініть дії мами в ситуації № 3. Як можна було уникнути конфлікту?

Семирічний Міша тільки що отримав подарунок від тітки. Він сильно здавлювала коробку, щоб дізнатися, що там всередині.

Мати: Міша, зараз же перестань! Ти зіпсуєш подарунок! Що треба сказати?

Міша (сердито): Дякую!

Ось і добре. *(Ситуація обговорюється і робиться висновок)*

Школа - громадське місце, де в певний час є багато хлопців і відбувається багато конфліктних ситуацій. Вчитель намагається уникнути і вирішити їх, але не завжди це вдається. Тому якщо з вашою дитиною щось трапляється, а вчитель не в повній мірі зумів розібратися - не затримуючись, приходьте в клас. Ми разом спробуємо впоратися з проблемою.

Третьому пункту виховання культура поведінки є культура мовлення дитини.

Мова наша багата. Але останнім часом ми чуємо мало добрих і красивих слів і від дорослих, і від дітей. Про неприпустимість в сім'ї грубих слів всім відомо. Загострю вашу увагу на те, як ви, дорослі, висловлюємо свою гнів і з якого приводу. Гнів, як і нежить, дуже нагальна проблема і ігнорувати її не можна. У гніві ми втрачаємо розум і звертаємося з дітьми, як зі своїми ворогами: кричимо, принижуюмо. Але потрібно пам'ятати про те, що гнів часом занадто дорого обходиться нам і нашим дітям. Чи Не звідси маленькі втікачі з дому, замкнутість, переляк дітей?

Учитель читає відповіді хлопців на третє запитання анкети:

- Допомагав би іншим людям
- Отримувала б одні п'ятірки

- Стали вчителями, лікарями, вчителями
- Встановив мир на планеті
- Не лаяла б свою дитину за двійки і трійки
- Ніколи не бив би свою дитину

Що ж, методи виховання у наявності. І деяким батькам варто замислитися, чи не стримати свій гнів по відношенню до дітей, щоб не виховати в ньому черствість, жорстокість, грубість.

Ось які поради дає з цього приводу психолог.

Виступає психолог або вчитель сам читає пам'ятку для батьків.

1. назвіть вголос своє почуття.

- Обережно! Пора зупинитися!

2. Я дуже незадоволена, я розсердилася.

- Я обурена, але це скоро пройде. Потім назвіть причину свого гніву і спробуйте знайти причину його в поганому настрої, в погану погоду, сварки з чоловіком, але ні в якому разі не звинувачуйте дитину.

3. Подивіться у вікно, переключіть увагу.

- Я приготувала смачний обід, який заслуговує похвали.

Гнів вийде, не завдаючи нікому шкоди. А потім, з хорошим настроєм, спокійно, тихо поговоріть з дитиною про те, з-за чого ви дійшли до такого стану.

Робимо висновок: з сьогоднішнього дня навіть свій гнів висловлюємо не грубо і пам'ятаємо, що нам у всьому наслідують.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Фрунзе К. М. МЗ
(підпис)